

Evropská unie
Evropský sociální fond
Operační program Zaměstnanost

Metodika komunikace genderových otázek mezi ČRA a implementátory

PhDr. Lenka Vochocová, Ph.D.

Obsah

Úvod.....	3
Genderová analýza komunikace České rozvojové agentury s veřejností	4
Analýza obsahových a formálních aspektů komunikace.....	4
Reprezentace žen a mužů a genderové stereotypy v textech i obrazovém materiálu ČRA	5
Zastoupení genderových témat v komunikaci ČRA	17
Generické maskulinum jako standardní jazykový nástroj v komunikaci ČRA	21
Analýza rozhovorů se zástupkyněmi a zástupci realizátorů rozvojové spolupráce	28
Vztah a přístup realizátorů a jejich zástupkyň a zástupců k genderové tematice	28
Jaké jsou podle realizátorů možnosti implementace genderově citlivého přístupu v rozvojových projektech?	36
Jak realizátoři hodnotí požadavky, které má ČRA v oblasti genderové tematiky a jejího uplatňování v projektech?	41
Shrnutí hlavních závěrů.....	46
Doporučení.....	47
Použitá literatura.....	48
Příloha 1: Metodologie analýzy.....	49
Příloha 2: Užití generického maskulina pohledem genderově senzitivní lingvistiky – proč je jazyk důležitý?	54
Příloha 3: Scénář polostrukturovaných rozhovorů s realizátory	56

Úvod

Tato metodika komunikace je výstupem série analýz, které vznikly na základě zadání České rozvojové agentury (dále jen ČRA) zmapovat genderové aspekty komunikace agentury a realizátorů zahraniční rozvojové spolupráce. Cílem bylo analyzovat, jakým způsobem naplňují realizátoři i agentura při komunikaci s veřejností, v rámci své spolupráce i uvnitř svých organizací principy genderové citlivosti, jaký význam jí přikládají a s jakými konkrétními tématy a opatřeními si ji spojují. Dále analýza mapovala, jakým způsobem se daří České rozvojové agentuře a realizátorům zahraniční rozvojové spolupráce sladit představy o práci s genderovou tematikou v jednotlivých projektech, a identifikovala klíčové podněty realizátorů ke zlepšení komunikace a spolupráce v této oblasti a především k možnostem implementace genderově citlivého přístupu v praxi.

Předložený text je výsledkem analýzy aktuálních obsahů veřejné komunikace ČRA (tiskové zprávy, aktuality na webových stránkách agentury, profil na sociální síti Facebook, výroční zpráva) a dat získaných na základě hloubkových rozhovorů se zástupkyněmi a zástupci realizátorů zahraniční rozvojové spolupráce (neziskových organizací, státních organizací, soukromých společností a univerzit). Součástí zprávy jsou také kontextové informace z oblasti genderových studií, jejichž cílem je ukotvit analýzu v odborných poznatcích tohoto oboru a především rozšířit možný pohled na to, jaké perspektivy „genderová tematika“ zahrnuje a k jakým cílům prakticky směřuje. Na analýzu navazují jako součást této zprávy také hlavní doporučení, která by měla agentuře i realizátorům usnadnit implementaci genderově citlivého přístupu v oblasti zahraniční rozvojové spolupráce. Detailnější informace k metodologii analýzy přikládám v samostatné příloze – viz Příloha 1.

Genderová analýza komunikace České rozvojové agentury s veřejností

Analýza obsahových a formálních aspektů komunikace

Posuzujeme-li v analyzovaných textech, zda a jakým způsobem mluvčí věnují pozornost tomu, aby svými promluvami nepodporovali genderové nerovnosti ve společnosti, nepřispívali k jejich šíření, případně je neprohlubovali, zaměřujeme se obvykle na několik základních aspektů komunikace. Na základní úrovni nás zajímá 1) *prosté proporcionální zastoupení žen a mužů v komunikovaných obsazích*, které významným způsobem symbolizuje genderové vztahy v dané společnosti – například to, zda jsou ženy vůbec přítomny ve veřejné komunikaci, zda jsou v obsazích viditelné nejen ony, ale také jejich potřeby a zájmy, zda mluvčí uvažují o tom, jestli jejich promluva či text oslovuje ženy stejně jako muže nebo zda v komunikaci nezneviditelnují ženy (či u některých feminizovaných témat naopak muže), protože s nimi nepracují jako s aktérkami/aktéry nebo zdroji informací. Nad rámec tohoto „počítání těl“ je však klíčové, jak texty přistupují k 2) *reprodukcí genderových stereotypů*, tedy ustálených představ o charakteristikách, preferencích, rolích a pozici lidí ve společnosti na základě jejich pohlaví. Zaměřujeme se tedy na to, jestli analyzovaná komunikace přejímá takové genderové stereotypy, nebo si jich naopak všímá a aktivně je odmítá nebo dekonstruuje (tedy upozorňuje na jejich sociální a kulturní podmíněnost, na to, že jsou výsledkem určité kulturní konstrukce, nikoli nestranným popisem jakési „přirozenosti“ nebo „reality“, že jsou společensky utvářené). Nezbytné je v genderové analýze také sledovat 3) *zastoupení genderově specifických témat a genderované perspektivy* (tedy perspektivy zohledňující genderové dynamiky, nerovnosti nebo rozdíly v přístupu k příležitostem na základě pohlaví) v komunikaci, tedy to, jestli obsahy využívají možnosti aktivně nastolovat genderová témata a tematizovat genderové nerovnosti v přístupu ke zdrojům, příležitostem, společenskému uznání aj. Významným indikátorem genderové citlivosti v jazyce je pak 4) *užití genderově citlivého jazyka*, především vyhýbání se generickému maskulinu či femininu – jakkoli je tato problematika kontroverzní a existuje na ni i v odborných kruzích řada náhledů, existující výzkumy poukazují na význam zahrnování obou rodů v jazyce (detailněji se tématu

věnuji níže v podkapitole Generické maskulinum v komunikaci ČRA). Svá zjištění týkající se výše nastíněných čtyř oblastí analýzy prezentuji spolu s odborným kontextem v následujících podkapitolách.

Reprezentace žen a mužů a genderové stereotypy v textech i obrazovém materiálu ČRA

Pohled na texty produkované ČRA za účelem komunikace s médii a/nebo veřejností perspektivou vyvážené reprezentace pohlaví odhaluje, že svět, který ČRA tímto způsobem konstruuje, je dominantně světem mužů. Primárně tento dojem vzniká především chronickým užíváním generického maskulina, kterému se detailněji věnuji v samostatné kapitole níže. V textech ČRA je však absence žen v jazyce doplněna ještě jinými aspekty, které ve výsledku konstruují svět zahraniční rozvojové spolupráce, v němž hlavní slovo mají a klíčové úlohy plní muži. Tato nevyvážená reprezentace pohlaví tak nejen stvrzuje nerovnosti existující v dané oblasti, ale má moc působit i na představy příjemců a příjemkyň o tom, jakou roli mají ženy a muži v daném oboru mít a komu tento obor, symbolicky řečeno, patří.

Nedostatečné zastoupení žen jako zdrojů informací nebo akterek příběhů známe samozřejmě také z médií, která jsou jedním z hlavních zdrojů nabízejících a spoluutvářejících představy o významu a roli mužů a žen ve světě. Jak ukazuje například aktuální zpráva Who Makes the News (Kdo tvoří zprávy) založená na globálním monitoringu médií opakujícím se každých pět let od roku 1995 (The Global Media Monitoring Project – GMMP 2015), „ženy stále tvoří jen 24 % osob, které jsou v médiích vidět, slyšet nebo o nich čteme“ a od počátku realizace projektu, tedy za posledních 20 let, se tento výsledek zvýšil jen o 7 % z původních 17 % v roce 1995 (GMMP 2015: 31). Lidé zodpovědní za mediální obsahy se obvykle brání tvrzením, že média jednoduše odrážejí skutečné zastoupení žen a mužů v jednotlivých oborech lidské činnosti, a proto také ti, kteří promlouvají v médiích, bývají častěji muži (protože muži dominují v rozhodovacích a obecně vedoucích pozicích, v politice aj.). Takový argument ale vychází z představy, které v mediálních studiích říkáme „hypotéza zrcadlení“ – zní sice logicky, ale zcela opomíjí, že média pasivně nezrcadlí okolní svět. Naopak si aktivně vybírají, která témata a jakým způsobem zpracují, a hrají tak velmi významnou roli v „nastolování agendy“, a tedy i v utváření představ o světě, například i o tom, které z pohlaví dominuje v jednotlivých profesích, ve vedoucích rolích atd. (Renzetti, Curran 2003: 183).

O přehlížení mužů a žen v symbolickém prostředí a veřejné sféře mluvíme jako o tak zvané „symbolické anihilaci“¹, tedy symbolickém „vymazávání“, znevýznamňování nebo zneviditelnování žen a/nebo mužů v jednotlivých oblastech lidské činnosti. Může se projevovat buď jako vynechání zmínek o konkrétní skupině (například ženách, ale i o skupinách na základě věku, zdravotního stavu, barvy pleti či etnického původu, sexuálních preferencí aj.), jako její trivializace nebo dokonce odsouzení (je-li skupina zobrazována negativně).

Podíváme-li se tedy z tohoto pohledu na obsahy veřejné komunikace ČRA, zjistíme, že konstruují svět zahraniční rozvojové spolupráce jako svět, který řídí muži. V tiskových zprávách promlouvají zejména muži – ředitelé ČRA Michal Kaplan a Pavel Frelich, náměstek ministra zahraničí Martin Tlapa, státní tajemník Ministerstva zahraničních věcí Miloslav Stašek, generální ředitel České exportní banky Karel Bureš, brigádní generál Milan Pouliček. Ve spíše výjimečných případech, kdy tisková zpráva cituje ženu, jedná se až na zahraniční výjimku, ředitelku Výboru pro rozvojovou pomoc OECD Charlotte Petri Gornitzkou, o projektové manažerky či manažerky specializovaných programů, tedy v podstatě o administrativní pozice. Tomu odpovídá také jejich agenda prezentovaná v textech – např. manažerka programu B2B Ludmila Leškovská vysvětluje základní změny v metodice programu. Jakkoli tiskové zprávy ČRA neposkytují s ohledem na nízkou frekvenci jejich publikování v posledních dvou letech příliš prostoru pro hlubší analýzu, zajímavá je s ohledem na genderovou tematiku zejména tisková zpráva s názvem „ČR s pomocí programu B2B nabízí českým firmám jedinečnou možnost expandovat na rozvojové trhy“. Zpráva vedle vysvětlení základních principů a cílů programu představuje i konkrétní realizované projekty. Přestože se přímo nabízelo zvolit při takto obecném představování programu genderovou perspektivu a ukázat, jaký specifický dopad na muže a ženy mohou mít jednotlivé realizované projekty, zpráva vybírá jen jednoho z příjemců podpory, podnikatele z Bosny a Hercegoviny – a opět muže. Ukazuje se tedy, že jakkoli je samozřejmě poměr mužů a žen v tiskových zprávách do velké míry určován obsazením jednotlivých pozic, o nichž zprávy referují,

¹ Jedná se o termín spojovaný s Gaye Tuchman, která se mimo jiné věnovala genderovým aspektům mediálních obsahů – více o symbolické anihilaci např. zde: Tuchman, Gaye: The symbolic annihilation of women by the mass media. In Tuchman, G., Daniels, A., Benet, J. (Eds): *Hearth and Home: Images of Women in the Mass Media*. Oxford University Press, New York, 1978. 3-38.

neusiluje ČRA v komunikaci s médii o aktivní zapojování žen ani tam, kde by takové volby zřejmě mohla učinit. Zhodnotíme-li tedy obsah tiskových zpráv z hlediska reprezentace mužů a žen, zprávy (re)konstruují svět, v němž ženy nejsou ve vedení institucí a organizací, nejsou

mezi příjemkyněmi, nejsou v terénu, ale obsazují v lepším případě úřednické pozice a jejich úkolem je administrovat jednotlivé programy.

Sekce Aktualit na webových stránkách ČRA nabízí mnohem pestřejší materiál k analýze, než strohé tiskové zprávy – a to také díky tomu, že textový obsah je doplněn o ilustrační fotografie a v řadě případů i celé fotogalerie. Právě způsob reprezentace mužů a žen v obraze v Aktualitách je však z pohledu genderové analýzy silně vypovídající. Ačkoli nelze říct, že by se ženy na fotografiích u aktualit nevyskytovaly, při bližším pohledu na to, jak a zejména v jakých situacích a u jakých témat obrazový materiál zachycuje muže, respektive ženy, je zřejmé, že výsledná konstrukce ženy jednoznačně upozaduje.

Velmi nápadný je především častý výskyt fotografií, na nichž se vyskytují pouze muži (a nebo muži v naprosto dominantním množství). Jedná se navíc velmi často o fotografie zástupců zemí, významných úřadů, muže ve vyšším společenském postavení a významné společenské roli, které signalizuje formální oděv. V aktualitách ČRA jsou jednoduše těmi, kteří podepisují smlouvy, oslavují úspěšné realizace projektů, rozhodují a implementují, muži, což je často zdůrazněno právě fotografií, na níž ženy zcela absentují. Pro ilustraci tohoto fenoménu, který je při genderově citlivém čtení obsahu aktualit skutečně nápadný, předkládám záměrně vybrané fotografie seřazené bez detailnějšího komentáře za sebou:

Evropská unie
Evropský sociální fond
Operační program Zaměstnanost

Hlavní ilustrační fotografie a další z fotografií k aktualitě „V Kosovu byla díky ČRA zprovozněna nová čistírna odpadních vod“, 8.8.2018.

Fotografie k aktualitě „Pavel Frelich a delegace senátorů ČR navštívili projekty ČRA na Ukrajině“, 1.6.2018.

Evropská unie
Evropský sociální fond
Operační program Zaměstnanost

Fotografie k aktualitě „Etiopští experti podílející se na projektech ČRA byli proškoleni v Izraeli“, 30.5.2018.

Fotografie k aktualitě „Memorandum o rozvojové spolupráci mezi ČR a Kambodžou“, 25. 5. 2018.

Fotografie k aktualitě „Úspěšný program Vysílání expertů vstupuje do 4. roku své existence“, 4. 4. 2018.

Fotografie k aktualitě „Další české firmy se vydávají s finanční pomocí ČRA do rozvojových zemí“, 8. 3. 2018.

Jakkoli to jistě není záměrem ČRA, u řady takových čistě mužských fotografií je zřejmé, že obrazový materiál spolu s dalšími indikátory, například generickým maskulinem v titulku, komunikuje jasné poselství. Například fotografie k aktualitě „Úspěšný program Vysílání expertů vstupuje do 4. roku své existence“ ze 4. dubna 2018 spolu s generickým maskulinem v titulku² jasně sděluje, že expertkami, které by mohla vyslat do zahraničí, Česká republika nedisponuje. Podobně fotografie k aktualitě „Etiopští experti podílející se na projektech ČRA byli proškoleni v Izraeli“ ze 30. května 2018 vytváří dojem, že na projektech ČRA se nepodílejí ženské expertky – tento fakt ale v textu není nijak vysvětlen a není tedy zřejmé, zda tomu tak opravdu je (více k genderové slepotě většiny textů ČRA v samostatné kapitole níže).

Jsou-li v sekci Aktuality fotografie, na nichž jsou naopak jen samotné ženy, jedná se opět o situace, které nejsou bezpříznakové a které nesou určitou specifickou reprezentaci ženského pohlaví. Jedná se totiž buď o fotografie žen při výkonu nekvalifikované práce, jako je tomu u fotografie žen přebírajících kávová zrna nebo nabírajících vodu, nebo „čistě ženská“ fotografie zachycuje skupinu profesionálek působících v silně (až stereotypně) feminizované profesi (například zdravotní sestry nebo porodní asistentky na fotografii níže) nebo

² Jak vyplývá z dokumentů ČRA, „Vysílání expertů“, stejně jako „Vysílání učitelů“ je oficiální název programu. Takové automatické užití generického maskulina v samotném názvu programu přispívá k symbolickému vylučování žen prostřednictvím komunikace ČRA a posiluje dojem, že přístup agentury je genderově slepý.

v souvislosti s aktivitou, která se týká dominantně žen (zasedání Komise OSN pro postavení žen).

Fotografie k aktualitě „S podporou ČRA bude společnost mamacoffee předávat své zkušenosti i v Barmě“, 14.2.2018.

Fotografie k aktualitě „V Etiopii úspěšně pokračují projekty udržitelného hospodaření s vodou“, 25.1.2018. Význam přítomnosti žen v obraze často není z fotografie zřejmý, podobně jako na této fotografii, ačkoli pravděpodobně přítomnost žen je významotvorná (v expertních rozhovorech jsem se dozvíдалa, že v řadě zemí je starost o vodu dominantně přisuzována ženám, texty v aktualitách ale o tomto faktu mlčí, zůstávají tedy genderově slepé).

Fotografie k aktualitě „Protišokové kalhoty zachraňují kambodžským matkám život“, 21.6.2018.

Fotografie k textu „V hlavním sídle OSN proběhlo s účastí ČRA 62. zasedání Komise OSN pro postavení žen“ ze dne 26.3.2018.

Při srovnání série fotografií zachycujících pouze (nebo naprosto dominantně) muže a série fotografií zachycujících pouze ženy je patrný ještě jeden aspekt: muži jsou dominantně zobrazováni jako součást veřejné sféry, jako ti, kteří představují výsledky své práce druhým, jsou formálně oblečeni, zastávají významné společenské funkce, případně vykonávají vysoce kvalifikovanou práci. Fotografie zachycující pouze ženy jsou oproti tomu obrazy „žen soukromých“, žen vykonávajících svoji práci v ústraní (přebírání zrn kávy) nebo žen věnujících se profesi, která se dotýká tradičně neveřejných či dokonce intimních aspektů života (porody, zdravotní péče). Ženy veřejné představuje jen fotografie z kongresu – zatímco však muži řeší v textech ke zmíněným fotografiím obecně lidská témata, na kongresu OSN se řešilo specificky postavení žen (jedná se tedy o domněle „ženské“ téma, text navíc spojuje

„nejznámější členku české delegace“, Taťánu Gregor Brzobohatou, explicitně se soutěží krásy). Obrazová reprezentace žen a mužů tak podporuje velmi rozšířený a z hlediska genderové teorie silně problematický fenomén – oddělování veřejné a soukromé sféry a chápání první z nich jako domény mužů a druhé jako domény žen.

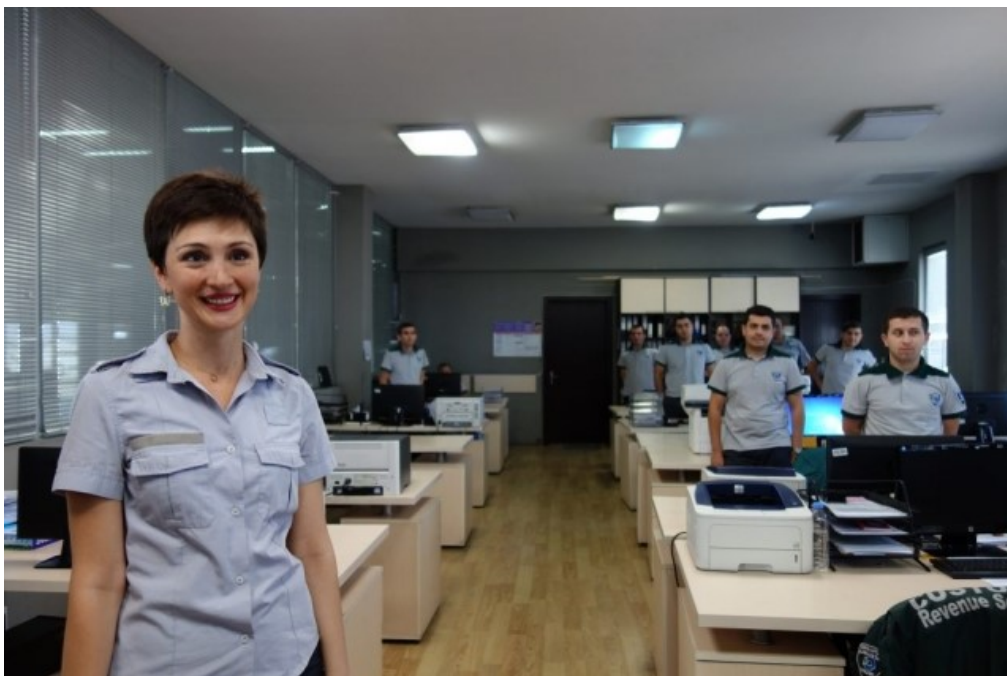
Ve fotografiích zveřejněných v sekci Aktuality na webových stránkách ČRA můžeme pozorovat ještě jeden specifický jev – fotografie, na nichž jsou ženy v popředí, jsou zdůrazněny oproti jejich mužským kolegům, a to především u povolání, která jsou zřejmě (soudíc podle dalšího obrazového materiálu, v němž zcela dominují muži) dominantně mužská. Tento fenomén, nazývaný „tokenismus“, představuje praxi, v níž je například do profese nájímáno nebo právě v souvislosti s ní vizuálně zobrazováno či zviditelňováno symbolické množství (v angličtině „a token number“, odtud také název této tendence) lidí ze skupin, které jsou v dané oblasti málo zastoupeni, přičemž cílem tohoto jednání je předcházet nařčení z diskriminace určitých skupin a vyvolávat dojem rovnosti. Jednoduše řečeno, lidé z menšin (a nebo typicky ženy) nejsou sice v dané oblasti reálně téměř vůbec zastoupeni, ale jelikož jsou symbolicky nadreprezentováni (objevují se nadproporčně například na fotografiích nebo jsou obsazováni do viditelných pozic), působí to dojmem, jako by jejich zastoupení v takové oblasti bylo vyvážené. Typickým příkladem tokenismu jsou dvě fotografie u tiskové zprávy (odkazující na aktualitu) „Čeští kynologové budou opět pomáhat v zahraničí, tentokrát za podpory České rozvojové agentury“ ze dne 24. srpna 2017. Jakkoli jsou ženy v textu zcela ignorovány užitím generického maskulina „kynologové“ nebo „psovodi“, za kynology mluví pouze muž a z první z fotografií je zřejmé, že ženy jsou v této profesi (a nebo minimálně v zobrazované skupince) výraznou menšinou, dvě fotografie v galerii staví ženu výrazně do popředí, a činí z ní tak centrum pozornosti a výrazný významový prvek. U ženy na druhém obrázku níže je navíc nápadný její výraz – poměrně výrazně nalíčená žena se široce usmívá³, což silně kontrastuje s výrazy ve tvářích mužské většiny v pozadí. U této fotografie můžeme jednoznačně konstatovat, že žena, která je na ní zobrazena, slouží jako symbol genderové vyváženosti profese, která je zjevně pohlavně nevyvážená. Navíc je užita tradičním způsobem, jakým ženy (nejen) v obraze bývají

³ Ženám v patriarchálních kulturách tzv. západních liberálních demokracií bývá obecně doporučováno se „více usmívat“, což souvisí právě s reprezentací femininity v těchto kulturách.

Evropská unie
Evropský sociální fond
Operační program Zaměstnanost

(zne)užívány, tedy jako ozdoba, k upoutání (především mužského) pohledu („to be looked at“ – Mulvey 1989).

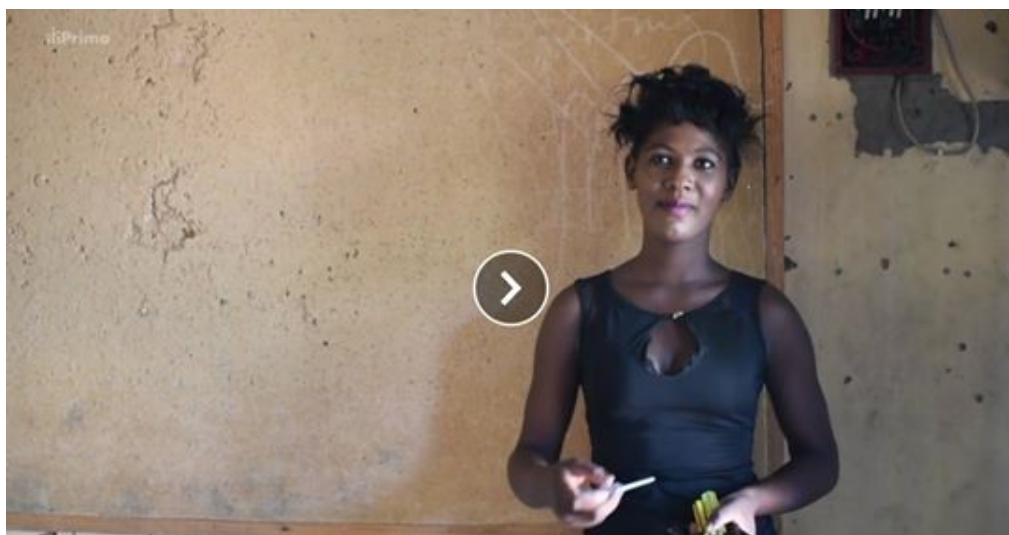

Obě fotografie jsou z galerie k tiskové zprávě/aktualitě „Čeští kynologové budou opět pomáhat v zahraničí, tentokrát za podpory České rozvojové agentury“, 24.8.2017.

Výroční zpráva a facebooková stránka ČRA poskytují podněty spíše pro kapitolu o jazykovém sexismu a zastoupení genderových témat v komunikaci ČRA, budu se jim tedy

věnovat detailněji níže v příslušných kapitolách. V souvislosti s reprezentacemi žen a mužů a genderovými stereotypy je však příkladem dobré praxe příspěvek na facebookové stránce ČRA z 30. ledna 2018, který nenásilnou formou narušuje stereotypní představy o „mužských“ vs. „ženských“ povoláních. ČRA v něm píše: „Ve spolupráci s Njovu o.p.s. jsme už stovkám mladých lidí v Zambii pomohli získat učňovské vzdělání. A Kabucabu se rozhodla být elektrikářkou.“ Ačkoli důraz na ženu v profesi pro ženy „netypické“ hraničí s výše popsáním fenoménem tokenismu a je zřejmé, že mediální pozornost si událost získala právě pro svou výjimečnost, můžeme ho při dobré vůli vnímat i jako příklad dobré praxe, kterým ČRA spoluutváří svět, v němž profesní volby nikomu nejsou upírány kvůli jeho pohlaví. ČRA se navíc v tomto příspěvku vyhýbá generickému maskulinu a píše o Kabucabu jako o elektrikářce, nikoli elektrikáři (jakkoli jinak bývá běžné, že ženy o sobě hovoří jako o „manažerech“, „právnících“, „vědcích“).

Pokud jde o přímou podporu nebo spoluutváření genderových stereotypů, je třeba zdůraznit, že komunikace ČRA v tomto smyslu není nijak zvlášť problematická a aktivního šíření genderových stereotypů se agentura v podstatě nedopouští. Jedním z poněkud problematických obsahů je aktualita s názvem „V Zambii se daří snižovat mateřskou a

dětskou úmrtnost“ z 18. července 2018. V ní je silný důraz kladen na přesouvání porodů z domova do zdravotnických institucí, ovšem takovým způsobem, který je z mého pohledu kontroverzní. V textu se mimo jiné píše:

„V rámci projektu financovaného Českou rozvojovou agenturou se pracovníci Charity ČR například starají o matky před porodem a jejich novorozené děti. Ve vesnicích nejsou matky zvyklé vyhledávat lékařskou péči, jsou odkázané na rady místních léčitelů a řídí se pověrami, kterými vysvětlují fyziologické změny v těhotenství. Takže kromě přímé péče je nezbytné šířit i osvětu. *„Máme velkou oporu v oficiálních strategiích zambijských zákonodárců. Zambijská vláda například už zakázala domácí porody. Musíme také naslouchat hlasům zevnitř komunit. Tradiční struktury jsou v Zambii velmi silné, kmenové uspořádání existuje paralelně s oficiálními strukturami a my se snažíme vyjít s oběma. Ideální je, když změna vychází od místní autority – kmenového vůdce. A to se daří docela dobře. Někteří dokonce zavedli pokuty pro muže, kteří svou ženu nedovezou k porodu do nemocnice, i tak ale úmrtnost novorozenců stále zůstává vysoká. Zapojujeme také dobrovolníky zevnitř komunit, kteří pomáhají maminky k porodu dopravit a šíří osvětu,*“ vysvětluje Tea Tihounová.“

Rozumím sice tomu, že situace v porodnictví v Zambii je nesrovnatelná s evropskými zeměmi, přesto ale taková vyjádření působí z pohledu genderově citlivé analýzy jako problematická, a to především s ohledem na velmi kontroverzní debatu o domácích porodech a alternativách vůči porodům ve zdravotnických zařízeních, jejichž personál často nerespektuje přání rodiček (nebo rodičů obecně) a dochází k řadě problematických zásahů. Ženy-matky jsou v textu jednoznačně líčeny jako osoby v podřízené pozici, nesamostatné, závislé (na radách místních léčitelů, na kmenových vůdcích, zákonodárcích) a jako cesta z této situace jsou prezentovány zákazy a příkazy (zákonodárců, kteří zakázali domácí porody, kmenových vůdců, kteří udělují pokuty), které zdůrazňují závislost a jakousi nedospělost a nezodpovědnost žen. Příznačné je samozřejmě užití generického maskulina nebo jen mužského rodu (zambijští zákonodárci, kmenový vůdce), které jen zdůrazňuje kontrast mezi pasivními ženami (ohrožujícími sebe a své děti) a osvícenými muži, kteří rozhodují i o tak výsostně ženské oblasti, jakou je porod. Absencí jakékoli alternativy nebo reflexe těchto sporných aspektů text až mrazivým způsobem rezonuje s jednou stranou kontroverzní domácí (české) debaty o alternativních porodech. Nejde přitom o to, aby text ignoroval špatné podmínky pro porody v zambijských domovech, ale je otázkou, zda výše nastíněná reprezentace je tou ideální cestou a zda se autorky či autoři textu zamýšleli nad tím, jak článkem zambijské matky vykreslují.

Zmiňuji-li genderovou stereotypizaci v textech ČRA, považuji za důležité upozornit i na šíření stereotypů o kulturách nebo stereotypů etnických/národních. Výše zmíněný příklad totiž není jen ukázkou genderové stereotypizace, ale v rozporu s aktuálními trendy⁴ aktualizuje také až „orientalistický“⁵ přístup k zemím, které z perspektivy Západu vnímáme jako „méně rozvinuté“ či „rozvojové“ a spojujeme je příznačně s podobnými atributy jako ženy – s pasivitou, emocionalitou, větší závislostí na přírodních principech a cyklech či přímo s iracionalitou a závislostí na racionálních protějšcích (např. mužích/západních zemích). Tak také například text aktuality s titulkem „Solární systém Sunnie pomůže elektrifikovat venkovské oblasti v Ghaně“ z 28.3.2018 velmi problematickým způsobem šíří národní stereotyp o domnělých charakteristikách Ghaňanů: „... je užitečné počítat s tím, že ve vypjatějších chvílích jsou Ghaňané impulzivní a emotivní.“ Zajímavé přitom je, že stereotyp pracuje i s klasickou genderovou dichotomií, resp. stereotypem „racionalita (muži) vs. emocionalita (ženy)“, které nejsou hodnotově neutrální (racionalita je v patriarchálním řádu stavěna výše a je více ceněna, emocionalita je považována za slabost a nedostatek sebeovládání). Důrazem na emotivitu a impulzivitu tak v důsledku text staví ghanské obchodníky do podřízené nebo mírněji řečeno méně respektované (ženské) pozice. Z tohoto pohledu je pak oblíbený český národní autostereotyp o pivařích v aktualitě „Česká společnost RONELI SE dobře ví, jak zřídit v Srbsku úspěšný minipivovar“ z 20.3.2018 již v podstatě jen úsměvný: „Už jen skutečnost, že nejdůležitější člověk v pivovaru odpovídající za kvalitu piva pochází ze země pivu zaslíbené, svědčí přinejmenším o vysoké úrovni odbornosti.“

Zastoupení genderových témat v komunikaci ČRA

V této kapitole se zaměřuji na to, jaký význam mají v agendě ČRA genderová perspektiva a tradičně feministická témata a jak se agentuře daří aktivně tematizovat genderové aspekty některých projektů a rozvojových témat obecně. Z tohoto pohledu ČRA představuje bohužel

⁴ Více k těmto trendům např. zde:

https://www.eda.admin.ch/dam/deza/en/documents/publikationen/Diverses/Communication-for-development-Manual_EN.pdf.

⁵ „Orientalismus“ je termínem zakladatele postkoloniálních kulturních studií Edwarda W. Saida, který jím označuje především nadřazený, blahosklonný a také určitým způsobem okouzlený či romantizující přístup k asijským a africkým zemím a zemím Blízkého Východu (Said 1979).

jednoznačně příklad genderově téměř slepé instituce. Genderovou slepotou přitom rozumíme neschopnost nebo neochotu nahlédnout konkrétní témata specificky genderovou optikou, vidět v praxi situace, v nichž je pozice žen nebo mužů systémově jiná, a zabývat se rozkrýváním a vysvětlováním těchto nerovností v přístupu ke zdrojům a v příležitostech atd. V obsazích ČRA se s genderovými aspekty projektů ani jednotlivých podporovaných zemí nepracuje, genderová tematika je až na výjimky neviditelná. Jediným prostorem, který se v tomto smyslu vymyká, je stránka ČRA na sociální síti Facebook, která naopak na genderovou tematiku kladla ve sledovaném období velký důraz. Tento dojem ale vzniká speciálně kvůli tomu, že ČRA na Facebooku často sdílela informace z jiných zdrojů o mezinárodních kampaních týkajících se příležitostí nebo práv žen (např. Her World Our World). V důsledku tak můžeme říct, že takový důraz přispívá k nežádoucímu vnímání feministické nebo genderově citlivé perspektivy jako kampaňovité, namísto toho, aby důraz na genderové aspekty událostí byl běžnou, zcela samozřejmou perspektivou, nedílnou součástí uvažování o světě.

Typickou ilustrací genderové slepoty ČRA ve veřejné komunikaci je Výroční zpráva 2017. Na s. 16 se agentura bez dalších detailů zmiňuje, že přispěla také k naplňování cílů udržitelného rozvoje, konkrétně „cíl[e] udržitelného rozvoje č. 5: dosáhnout genderové rovnosti a posílit postavení všech žen a dívek“. To je ovšem samo o sobě poměrně málo informačně hodnotné sdělení – není jasné, co konkrétně agentura pro naplňování tohoto cíle v daném roce udělala, a to obzvláště proto, že na následujících 150 stranách se s genderově specifickými zmínkami setkáme jen zcela výjimečně (jde převážně o zmínky v anotacích projektů). V otázce rovných příležitostí přitom obvykle nestačí zahrnout prosté „počítání těl“, tedy dohlížet na to, aby do projektů byl zapojen přibližně stejný počet osob mužského a ženského pohlaví. Klíčové je především porozumět tomu, proč jsou v dané oblasti podmínky pro ženy a muže jiné, zorientovat se v často kulturně specifických genderových dynamikách, uvědomit si případné odlišné dopady projektových aktivit na muže a ženy a svoji činnost pak odvozovat z tohoto hlubšího porozumění.

Genderová perspektiva však ve výroční zprávě ČRA zcela absentuje i u takových témat, u nichž bychom ji očekávali – například u projektů zaměřujících se na rozvoj venkova nebo na oblast vzdělávání, u nichž se bohužel čtenářky a čtenáři nedozvídají, čím konkrétně projekty

posílily v souladu s cílem udržitelného rozvoje č. 5 pozici žen a dívek. Na s. 26 tak zpráva prezentuje genderově naprosto slepým způsobem projekt Charity ČR zaměřený na podporu rozvoje služeb domácí péče v Moldavsku (navíc text pracuje s matoucím generickým maskulinem: „Cílem konference bylo seznámit profesionální pečovatele a dobrovolníky s příklady nejlepší praxe v poskytování komunitních služeb...“). Podobně v anotaci k projektu Charity ČR na s. 113 o sociálně-zdravotnických centrech zcela absentuje informace o poměru žen a mužů mezi zaměstnanci, z užitého generického maskulina nelze bohužel tuto informaci vyčíst („10 vyškolených zaměstnanců a 18 dobrovolníků, kteří poskytují zdravotně-sociální služby několika stovkám klientů“ – k problematičnosti užití GM viz níže v samostatné kapitole). Ani projekt téže organizace o inkluzivním vzdělávání prezentovaný na s. 116 neposkytuje informace o zapojení mužů a žen, přestože vzdělávání je v ČR silně feminizovanou oblastí, a bylo by tak zajímavé se tomuto aspektu věnovat. Podobně genderové aspekty vzdělávání zcela ignoruje i anotace projektu „Zajištění kvalitního vyššího vzdělávání na Ukrajině“ na s. 158 a řady dalších vzdělávacích projektů.

V aktualitách genderová perspektiva chybí u témat, v nichž pravděpodobně, můžeme-li soudit z obrazového doprovodu textů, hraje významnou roli. Text s titulkem „Firma GEOMIN s podporou ČRA učí kolumbijské těžaře zlata ekologicky nezávadným postupům“ z 16. března 2018 doplňují fotografie, z nichž je zřejmé, že řada „těžarů“ v Kolumbii jsou ženy. ČRA tak měla dobrou příležitost téma uchopit z genderové perspektivy, vysvětlit pozici žen v tomto odvětví, poskytnout genderově specifická data. Nic z toho ovšem text neobsahuje. Také hlavní fotografie k aktualitě „V Etiopii úspěšně pokračují projekty udržitelného hospodaření s vodou“ z 25. ledna 2018 zobrazuje dvě ženy čekající na naplnění nádob u nádrže s vodou. Text však s případnými genderovými specifiky tohoto tématu (např. odpovědnost žen za zajištění vody pro domácnost) nijak nepracuje.

V obsazích ČRA však nalezneme samozřejmě i příklady dobré praxe, jakkoli jsou v celkovém objemu textů ojedinělé. Výroční zpráva na s. 90 u projektu organizace Člověk v tísni zmiňuje, že „do projektu bylo přímo zapojeno alespoň 28 % žen a 5 % lidí s postižením“ – jedná se sice o typický příklad prostého „počítání těl“ bez dalšího zohlednění genderových specifik, ale s ohledem na téměř absolutní nepřítomnost genderových aspektů ve zprávě jde o pozitivní úkaz. Další pozitivní výjimkou je projekt prezentovaný na s. 121, který již se ženami pracuje

jako se specifickou cílovou skupinou – klade důraz na zlepšování profesního uplatnění „sociálně znevýhodněných (žen a absolventů škol)“. Naopak na s. 156 působí důraz na ženy jako cílovou skupinu bez dalšího vysvětlení poněkud stereotypně – projekt řeší negativní demografický vývoj v Moldavsku a podle zprávy je jeho klíčovou součástí „průzkum mezi moldavskými ženami týkající se jejich postojů a potřeb v reprodukční oblasti“. Projekt tak má jasné genderované zaměření, ale není zřejmé, proč průzkum pracuje jen se ženami – jako by reprodukce byla jen záležitostí žen, nikoli mužů. Podobně nejasné a v textu bohužel nevysvětlené je také vyloučení mužů s hendikepem z projektu, o němž referuje aktualita s názvem „Hendikepované ženy v Gruzii se úspěšně zapojují do pracovního procesu“ z 22. ledna 2018.

Dobrým příkladem textu pracujícího funkčně s genderově specifickým tématem je aktualita „Protišokové kalhoty zachraňují kambodžským matkám život“ z 21. června 2018. V tomto případě však de facto nebylo možné se důrazu na ženské aktérky vyhnout. Naopak v aktualitě „Proč podporujeme v Etiopii rozvoj kožedělné výroby?“ ze 17. května 2018 již genderově citlivá perspektiva z tématu nijak samozřejmě nevyplyvá, a přesto je text výbornou ukázkou genderově citlivého přístupu. Už samotný projekt pracuje s genderovou citlivostí v jazyce (obchází obvyklé generické maskulinum a zaměřuje se na „mladé ženy a muže v kožedělném sektoru“). Text dále vedle mužů dává prostor i ženě – absolventce kurzu, která svojí promluvou ilustruje pozici žen v zemi a význam, který pro ně projekt může mít. Zcela vědomě je pak genderová perspektiva zdůrazněna v aktualitě „Firma Agrico v Angole uspěla s důmyslným zařízením na chov prasat, ryb i produkci čerstvé zeleniny“ z 18. dubna 2018 – zástupce společnosti realizující projekt zdůrazňuje, že se zaměřují mimo jiné na „vytvoření nových pracovních míst, která mohou vykonávat i ženy a dívky“. Za ideální pak považují, jsou-li v textech obsažena hlubší vysvětlení některých genderových nerovností a specificky genderovaná data, jako je tomu v aktualitě „V hlavním sídle OSN proběhlo s účastí ČRA 62. zasedání Komise OSN pro postavení žen“ z 26. března 2018:

„Skutečnost, že chudoba v seniorském věku ohrožuje více ženy (21 % osamělých seniorek je ohroženo chudobou, oproti tomu jen 9 % mužů) má několik důvodů. Především genderové stereotypy ohledně mužských a ženských rolí ve společnosti. Od žen se zpravidla očekává, že budou pečovat o děti, rodinu a domácnost, což má za následek dlouhodobé přerušení pracovní dráhy. Ženy okolo 50 let se zase starají o stárnoucí rodiče a vzhledem k neflexibilitě českého trhu práce je to pracovníčně omezuje a diskriminuje. Je zřejmé, že pokud je výše důchodů

navázaná na pracovní dráhu žen a mužů, mají tyto faktory nemalou zásluhu na nižších důchodech pro ženy, a tedy na vyšším ohrožení chudobou v jejich seniorském věku. O tom je potřeba mluvit a hledat řešení,‘ zaznělo mimo jiné v projevu Taťany Gregor Brzobohaté, jejíž Nadace Krása pomoci podporuje seniorky a seniory už desátým rokem.“

Bylo by dobré, kdyby se ČRA dařilo představovat takto specifikovaná data a analýzy také ve vztahu k méně známým genderovým tématům, především kdyby byla zdrojem takto genderově specifických dat o zemích, v nichž díky ní probíhá rozvojová spolupráce, a o oblastech, jejichž rozvoji se prostřednictvím realizátorů věnuje.

Generické maskulinum jako standardní jazykový nástroj v komunikaci ČRA

Analýzu užívání generického maskulina v textech ČRA určených k veřejné komunikaci zahrnuji do této zprávy z několika důvodů. Jedná se totiž o praxi, která je v obsazích ČRA naprosto dominantní, a navíc je generické maskulinum projevem tak zvaného jazykového sexismu (Renzetti, Curran 2003: 176). Jeho systematické užití totiž zneviditelnuje ženy v publikovaných obsazích, jakkoli se jedná o běžný způsob vyjadřování, jeho užití odpovídá jazykové normě a podle Ústavu pro jazyk český je generické maskulinum významově neutrální, bezpříznakové a významově zahrnuje obě pohlaví. Výzkum v této oblasti však ukazuje, že generické maskulinum je právě ve výše zmíněných oblastech problematické. Neplatí totiž recipročně (tj. nelze ho nahradit generickým femininem tak, aby efekt byl shodný) a navíc může mít zásadní dopady na vnímání a reálná rozhodování mužů a žen (například inzeráty na volná pracovní místa psaná v generickém maskulinu nemusejí vyvolávat u ženských uchazeček pocit, že jsou vhodnými kandidátkami).

Právě s ohledem na zcela rutinní užití generického maskulina v naprosté většině analyzovaných obsahů komunikace ČRA věnuji tomuto problematickému fenoménu větší pozornost. Snažím se také níže představit dobrou praxi, která se v některých textech ČRA objevuje a ukazuje, jak je možné užití generického maskulina obcházet, aniž by utrpěla stylistická stránka textu. V příloze č. 2 zprostředkovávám také některá doporučení genderové lingvistiky a výsledky studií, podle nichž má systematické užívání generického maskulina reálné dopady na vnímání významu žen a mužů v řadě oborů a na stvrzování genderových stereotypů týkajících se například volby povolání (obory „vhodné“ pro ženy vs. obory „vhodné“ pro muže).

Jak jsem zmínila výše, veškerá analyzovaná komunikace ČRA je prostoupena užitím generického maskulina do té míry, že je možné mluvit o jeho naprosto rutinním využití. Ve spojení s výše zmíněnými rozdíly ve vizuální reprezentaci žen a mužů a s absencí perspektivy zohledňující genderová specifika projektů je výsledkem konstrukce světa, kterému jednoznačně vládou muži a který je na muže orientovaný. Ženy se v jazyce ČRA prakticky nevyskytují. V tiskových zprávách čteme, že „Cílem vzájemné spolupráce obou institucí je usnadnění vstupu českým podnikatelům na rozvojové trhy“ (TZ „Spolupráce ČRA s Českou exportní bankou pomůže českým firmám na rozvojových trzích“ z 21.2.2018), že „Další pracovníci ČRA budou působit přímo v zemích zahraniční rozvojové spolupráce“ (TZ z 28. listopadu 2017), přičemž texty dále píší o „(vybraných) pracovnících ČRA“, „týmu rozvojových specialistů“, „diplomatech“, kteří budou „společně s experty státní správy“ působit „pod jednou střechou zastupitelských úřadů“. Titulek zprávy „Čeští kynologové budou opět pomáhat v zahraničí, tentokrát za podpory České rozvojové agentury“ (24.8.2017) otevírá téma, v němž jsou sice v obrazovém materiálu reprezentovány ženy (jakkoli problematicky jako tokeny – viz výše), ale v textu zmínka o nich zcela chybí („V konkurenci 129 psovodů ze 40 zemí celého světa nenašli přemožitele, vedle výcviku se zaměří čeští odborníci také na teoretickou stránku.“). Užití generického maskulina je problematické také proto, že pak skutečně vzbuzuje otázky, týkají-li se aktivity pouze mužů. Například ve zprávě z 10. 1. 2017 o tom, že ČRA připravuje „vyslání prvních dvou zástupců [...] do prioritních zemí dvoustranné spolupráce“, zůstává tato otázka zcela nezodpovězena.

Také v téměř genderově slepé Výroční zprávě 2017 ČRA působí až chronické užití generického maskulina jako potvrzení tendence vytvářet skrze texty svět o mužích a pro muže. V souhrnném textu zprávy silně vyniká, jak omezující je název programů ČRA nazvaných „Vysílání expertů“ a „Vysílání učitelů“, obzvláště pokud pak v textu stojí, že „Čeští experti [...] předají moldavským kolegům teoretické i praktické zkušenosti“ a obsah překypuje výrazy v generickém maskulinu jako „studenti“, „učitelé“ a „čeští experti“. Právě užití generického maskulina v souvislosti se vzděláváním je o to absurdnější, že se jedná alespoň v českém kontextu o silně feminizovanou oblast, jakkoli to platí spíše pro oblast základního a středního školství – spolu s vyššími stupni vzdělávání počet žen klesá na úkor mužů analogicky k řadě dalších oborů podle logiky „čím prestižnější oblast, tím méně žen“.

V kapitole nazvané „Program Vysílání českých učitelů do rozvojových zemí“ tak čteme o „zapojení pedagogů českých vysokých škol“, na s. 28 se v textu o asistenci ukrajinským vysokým školám dozvídáme o „působení pedagogů a administrativních nebo řídicích pracovníků českých vysokých škol“. Především s ohledem na silnou feminizaci administrativních pozic v České republice je takové užití generického maskulina skutečně matoucí a vzbuzuje opět otázky, je-li v tomto kontextu významotvorné (tedy jestli ztrácí svoji údajnou neutralitu a má skutečně vyjadřovat fakt, že jsou do zahraničí vysíláni jen „administrativní pracovníci“ – muži. Na s. 161 Výroční zprávy 2017 se objevuje příklad dobré praxe, užití tvaru „vyučující“ namísto „učitelé“, ale hned v popisu navazujícího projektu na s. 162 již čteme o tom, že „[c]ílovou skupinou jsou především pedagogové, vědečtí pracovníci a studenti...“, a na s. 163, že „[h]lavními a přímými cílovými skupinami byli pedagogové...“. Při takové koncentraci generických maskulin je skutečně obtížné představit si za textem vůbec nějakou ženu, obzvláště je-li text sám o sobě genderově slepý a na genderové aspekty tématu nijak neupozorňuje. Řada klíčových informací se tak z textů pravděpodobně ztrácí. Jakkoli je možné, že téma integrace zrakově postižených osob v Kosovu (s. 25 výroční zprávy) je genderově zcela bezpříznakové, tedy že mezi zmiňovanými 15-20 % osob se zrakovým postižením, které v Kosovu pracují a „většinou nacházejí uplatnění jako telefonisté či fyzioterapeuti“, je přibližně stejné množství žen jako mužů, bylo by zajímavé získat detailnější informace, pokud tomu tak není. Zprávy ČRA ale obvykle působí tak, že jejich pisatelé ani nemají k dispozici detailnější genderovou analýzu, na základě které by takovou otázku mohli zodpovědět, a nebo případným rozdílem v zapojení žen a mužů nepřikládají důležitost a tento dojem ještě podporují užitím generického maskulina „telefonisté a fyzioterapeuti“.

Již zcela absurdně pak vyznívá nadměrné užívání generického maskulina v textech, které se věnují oblastem, v nichž tradičně převažují ženy. Informace o projektu „Zlepšení kvality a dostupnosti péče o matku a dítě...“ na s. 125 výroční zprávy informuje, že „[p]rojekt se zaměřuje na posilování odborných kapacit studentů místní zdravotnické školy a zdravotnického personálu...“. Je tomu tedy tak, že studujícími místní zdravotnické školy jsou převážně muži? Nebo se jedná právě o příklad absurdního užití generického maskulina i tam, kde přítomnost žen je naprosto dominantní (jako je tomu u zdravotnického personálu v ČR)?

Zpráva v tomto smyslu opět neposkytuje žádné informace. Podobně je tomu i v aktualitě „V Zambii se daří snižovat mateřskou a dětskou úmrtnost“ z 18. července 2018, v níž se píše o „zaměstnancích“ zdravotnických center a dobrovolníků.

Nevyváženost reprezentací žen a mužů v jazyce obzvláště vyčnívá v textu na s. 29 výroční zprávy, který informuje, že „[d]o ročního výučního kurzu kuchaře, švadleny a elektrikáře jsou přijímáni mladí lidé ve věku 15-30 let...“. Taková kombinace generického maskulina (kuchaře, elektrikáře) a generického feminina (švadleny) již nemůže předstírat významovou bezpříznakovost. Je naopak zřejmým potvrzováním genderového stereotypu týkajícího se volby povolání na základě pohlaví a zcela nepříjemně implikuje vhodnost konkrétních povolání pro konkrétní pohlaví. Obzvláště absurdní to je v souvislosti s tím, že v jiných textech (viz výše) ČRA ke své propagaci využívá případu s ženou, která si zvolila povolání elektrikářky. Velmi podobným příkladem je aktualita „V dětském hospicu v Gruzii pomáhá ČRA se zavedením nových terapeutických metod“ z 13. března 2018, v níž se konstatuje, že „[v] rámci projektu jsou budovány odborné kapacity v oblasti dětské paliativní péče, především se jedná o vzdělávání zdravotnického personálu (lékařů, zdravotních sester, sociálních pracovníků, fyzioterapeutů) a vytváření standardů péče.“ Také sekce Aktuality na webu ČRA je typická naprosto dominantním užíváním generického maskulina, a to velmi často také v souvislosti se vzděláváním – dočteme se o „pedagozích českých vysokých škol“ (aktualita „Poděkování za rozvojovou pomoc přišlo z Mongolska“ z 2. srpna 2018) nebo o podpoře „26 vybraných studentů mongolské univerzity“ v témže textu, který je ale alespoň doplněn fotkou, která informuje, že mezi těmito „studenty“ je velké množství žen.

Podobně je generické maskulinum užito v řadě dalších textů aktualit, jeho koncentrace ale vyniká zejména v citaci níže:

„Základní ideou projektu realizovaného SIRIRI o.p.s. je zkvalitnění výuky na středoafriických školách na prvním stupni základní školy, protože je to pro mnoho žáků jediný stupeň dosaženého vzdělání. „Součástí programu Škola hrou je i vybavení učitelů pomůckami. Ty mají kantorům pomoci s výukou rodného jazyka sango, v němž se v zemi dosud navzdory vládnímu doporučení z roku 1995 nevyučuje. V roce 2016 jsme proto ve spolupráci s českými výtvarníky, českou grafičkou a českými a středoafriickými pedagogy připravili slabikář. Protože učitelé s dětmi potřebovali navazující učebnici, loni jsme pro ně připravili čítanku.“ (aktualita „Cenu ČRA získal projekt Škola hrou ve Středoafriické republice“ z 13.6.2018)

V textu je navíc opět specificky užito ženského rodu v souvislosti s „českou grafičkou“, což při jinak absolutním užití generického maskulina je významově opět matoucí (jsou tedy „žáci“, „učitelé“ či „kantoři“, „výtvarníci“ a „pedagogové“ dominantně muži?)⁶.

Typické je užití generického maskulina také pro referování ČRA o oblasti zemědělství – opakovaně čteme, že „[v] rámci projektu byl také zorganizován seminář pro vedoucí zapojených farem, inseminátory a zootechniky zapojených chovů (aktualita „Chovatelské

⁶ Podobně také viz aktualita „Etiopští experti podílející se na projektech ČRA byli proškoleni v Izraeli“ z 30.5.2018 nebo „Čeští pedagogové pomáhají s podporou ČRA na univerzitách v osmi zemích“ z 25.4.2018.

družstvo Impuls pomáhá s podporou ČRA na Ukrajině“ ze 4.7.2018), nebo o „farmářích“ (aktualita „Dotační Program B2B pro velký úspěch už brzy vyhlásí další kolo výběrového řízení“ z 6.4.2018 nebo „Zambijské farmáře učíme, jak drobnými zásahy zvýšit dojitost krav“ z 18.1.2018 – hlavní aktérkou tohoto textu je přitom žena).

Naopak výbornou ukázkou genderové citlivosti v jazyce i obsahu (v textech ČRA bohužel ojedinělou) je aktualita „Proč podporujeme v Etiopii rozvoj kožedělné výroby?“ ze 17. května 2018, která informuje o genderově inkluzivně pojmenovaném projektu („Zvýšení zaměstnanosti mladých žen a mužů v kožedělném sektoru“. Text jsem zmiňovala již výše v kapitole o vyvážené reprezentaci žen a je zároveň hezkou ukázkou, že generické maskulinum není v jazyce samozřejmě tabu, pokud mluvčí naznačí, že o rodě v jazyce uvažují (například výše zmíněným zahrnutím žen přímo do názvu projektu). Text tak kombinuje generické maskulinum („absolventi“) s genderově citlivými a inkluzivními výrazy („vyučující) a výsledkem je text, za nímž si čtenářky a čtenáři mohou představit obě pohlaví. Podobně je příkladem dobré praxe i tisková zpráva „Česká republika se připravuje na své budoucí zapojení do obnovy Sýrie“ ze 7. listopadu 2017, která funkčním způsobem obchází užití generického maskulina – věta „Česká rozvojová agentura vyhlásila mimořádný dotační titul na podporu podnikatelských aktivit českých firem v Sýrii“ obchází jinde užitý výraz v generickém maskulinu „českých podnikatelů“ a také výraz „trpícího syrského obyvatelstva“ je dobrou alternativou generického maskulina „obyvatel“. Stránka Facebook, která působí obecně jako genderově citlivější než ostatní materiály ČRA, jak jsem zmiňovala dříve, pak v příspěvku z 27. června 2018 užívá praxe zahrnutí obou rodů ve větě: „Studenti a studenty z Katedra rozvojových a environmentálních studií PřF UP z Univerzity Palackého v Olomouci jsou právě na exkurzi v Gruzii, kde obohacují své teoretické znalosti o praktické zkušenosti.“

Jako jeden z nejproblematictějších jevů jazykového sexismu jsem však identifikovala užití generického maskulina v inzerátech nabízejících pracovní pozice v ČRA (případně partnerských institucích). V takovém případě totiž generické maskulinum přímo vylučuje ženy jako potenciální adresátky sdělení a je již mezi zaměstnavateli běžně považováno za nepřijatelné. Samotné užití generického maskulina v pracovních inzerátech sice není přímo diskriminační (nejde-li zároveň o nabídku určenou přímo pouze jednomu pohlaví), ale i

v komerčním sektoru se už běžně doporučuje užívat ženského i mužského označení profese k zajištění rovných podmínek pro všechny uchazeče a uchazečky. V praxi ČRA je však označení nabízené pozice generickým maskulinem zcela běžné – inzeráty ve speciální grafické úpravě obsahují striktně jen tvary v generickém maskulinu (Poptávka Projektový manažer, Výběrové řízení Administrátor interního auditu, Poptávka Projektový manažer aj.):

Grafika vylučující ženy je pak obvykle doplněna stejně vyznívajícím textem. V aktualitě z 2.5. 2018 se píše, že „ČRA vyhlašuje poptávku na externího spolupracovníka – expert na formulaci projektů rozvojové spolupráce“, aktualita z 19. 2. 2018 zase vyhlašuje „Výběrové řízení UNDP: stážista pro Český svěřenecký fond při UNDP“, 5. ledna 2018 inzeruje ČRA „poptávku na externího spolupracovníka: Projektový manažer se zaměřením na čerpání evropských fondů rozvojové spolupráce – specializace Etiopie“. Výjimkou jsou občasné příklady dobré praxe opět na sociální síti Facebook, které v průvodních textech oslabují generické maskulinum v grafice i na prolinkovaném webu ČRA. 18. května 2018 tak facebookový status vyhlašuje „výběrové řízení na místo stážisty/stážistky“, text doplňuje fotografie ženy, která implikuje, že místo je vhodné i pro ženu (a nebo především pro ženu?), a nabízí zkušenost Martiny nebo Lídy, které stáž absolvovaly. Jak už ale naznačují v otázce v závorce výše, je sporné, jestli je dobré vyvažovat podreprezentovanost žen v obsazích ČRA takovými statusy, které pro změnu zcela zneviditelnují muže a jakoby sugerují, že místo je určené primárně ženě. Podobně facebookový post z 8. ledna 2018 zjemňuje faux pas v grafice

i v aktualitách na webu sdělením, že „[p]ro externí spolupráci hledáme projektového manažera/manažerku se zaměřením na čerpání evropských fondů rozvojové spolupráce“. Je tedy patrné, že ČRA dokáže s jazykem v některých případech pracovat genderově citlivě – navrhuji tedy vzhledem k významu jazyka v konstrukci sociální reality i vzhledem k závazku ČRA naplňovat cíl udržitelného rozvoje č. 5, aby se z této zatím spíše menšinové tendence stala vědomá a promyšlená praxe agentury, která může být jedním z nástrojů prevence symbolického vylučování žen z komunikace ČRA.

Analýza rozhovorů se zástupkyněmi a zástupci realizátorů rozvojové spolupráce

Vedle analýzy veřejné komunikace ČRA jsem se dle zadání zaměřila také na identifikaci toho, jak organizace realizující zahraniční rozvojovou spolupráci přistupují k genderové tematice, jak vnímají její relevanci a význam ve svém oboru i zahraniční rozvojové spolupráci, jaké podněty mohou nabídnout, pokud jde o možnosti implementace genderově citlivého přístupu v projektech a jak vnímají požadavky ČRA v této oblasti. Níže představuji analýzu polostrukturovaných rozhovorů se třemi zástupci a pěti zástupkyněmi neziskových organizací, státních i soukromých firem a univerzit, které jsou do rozvojové spolupráce zapojeny.

Vztah a přístup realizátorů a jejich zástupkyň a zástupců k genderové tematice

Pokud jde o vztah respondentek a respondentů k genderové tematice, je velmi individuální, přestože, jak mě dotazování obvykle informovali, realizátoři vybírali své zástupkyně a zástupce podle jejich domnělé genderové expertízy (tj. jednalo se o lidi, kteří byli svojí organizací považováni za nejlépe informované o genderové tematice). Stupeň genderové expertízy dotazovaných se však velmi individuálně lišil a byli mezi nimi jak lidé, kteří mají spíše zúženou představu o tom, co genderová tematika obnáší, tak jedinci velmi dobře informovaní. Smysl této kapitoly vidím především v tom, že analýza odhaluje poměrně velký prostor pro vzdělávání zaměstnanců a zaměstnankyň organizací realizujících zahraniční rozvojovou spolupráci a nabízí oblasti, v nichž by toto vzdělávání mohlo být prospěšné, aby

přispělo ke smysluplnější implementaci genderové tematiky do praxe. Základem takové implementace totiž nutně musí být, že se tematice věnují dobře proškolení lidé, kteří se v genderové tematice bez problémů orientují a jsou schopni odhalovat různé formy diskriminačního jednání i nerovností založených na faktoru pohlaví.

Obecně je možné konstatovat, že se v rozhovorech objevovalo spíše velmi úzké vymezení genderového přístupu – dotazovaní si ho spojovali především s rovností žen a mužů na trhu práce („*Já se přiznám, že ten gender tak jako v podmínkách České republiky nevnímám – ať to jsou naši obchodní partneři nebo v tom mém kolektivu, mám kolem sebe spoustu šikovných manažerek, spoustu šikovných dam, které na projektu fungují, fungují úplně stejně jako páni, mají za to úplně stejné peníze, takže v tomhle jde gender v tomhle pojetí úplně mimo, úplně mimo mě.*“ – M1), případně s dalším tématem týkajícím se profesní oblasti – s flexibilními pracovními pozicemi a zkrácenými úvazky, především pro matky/rodiče, dostupností institucionální péče o malé děti a s vylučováním rodičů (v podání respondentek a respondentů tedy především matek) z trhu práce.

M3: „*Nejpálčivější pro ženy je to, že ve chvíli, kdy se rozhodnou mít dítě, tak mají velice málo možností, jak pokračovat v zaměstnání, buď na částečný úvazek, nebo jakkoli jinak. Je to těžké i s návratem do zaměstnání. A co mi hodně vadí – že ve vysoké politice, v managementu firem, i neziskovek, vždycky dominují ti muži.*“

Ž5: „*Co se mi úplně nelíbí je, že tu není dostatečná podpora státu pro matky s malejma dětma, aby se vrátily rychle do pracovního procesu, a že není ta možnost volby [...] to, že tu není možnost dát to dítě do nějakého zařízení péče, aspoň tady v našem okolí není. Hrozně obdivuju samoživitelky, to si vůbec neumím představit, jaký to musí být strašný.*“

V souvislosti s pracovními vztahy také dotazovaní typicky zmiňovali vlastní zkušenost s diskriminací na základě pohlaví, ženy diskriminaci vlastní osoby, jeden z mužů pak reflektoval pozitivní diskriminaci, tedy situace, v nichž je jako muž protežován oproti kolegyním, a také příčiny, které k takovému diskriminačnímu přístupu podle něj vedou:

Ž2: „*No protože pracuju v lesnictví, tak jsem si to užila už mockrát. [...] Aby byla ta ženská vnímaná, že něčemu rozumí, může být klidně inženýrka, profesorka, umět všechno pozpátku a tak, umět řídit, ale nikdy nebude braná jako nějaký odborník, protože prostě to je ženská. To jsem si v lesnictví užila. Já jsem byla i na pohovorech na [anonymizováno] a první otázka vždycky automaticky je, jak si vydobýdu respekt. [...] A automaticky se už ptám před*

pohovorem, jestli ženská vůbec projde. Tak mi je řečeno ještě před pohovorem, že neprojde, že jsem jen přišla, abych tam byla. Ano.“

Ž4: „Co jsem nastupovala na univerzitě, dokončovala jsem doktorát a ucházela jsem se o místo, ucházel se i můj kolega, já jsem měla dokončený doktorát, a on ani ne, ale protože on je muž, tak na to místo byl vybrán. Já jsem jednoznačně měla i delší praxi a všechno, ale prostě byl vybrán on. Asi tak.“

M3: „Sám na sobě jsem to zažil jako pozitivní diskriminaci – paradoxně v těch neziskovkách, kde je z různých důvodů více žen, tak dají přednost mužskému kandidátovi, aby zlepšili ten poměr. Myslím, že jsme byli dva kandidáti zhruba podobné kvalifikace a z tohoto důvodu dali přednost mně. Pak jsou takové věci v zaměstnání, že já jsem dostal přidáno, a kolegyně ne, na základě nějakých – i z toho mindsetu, že jednou budu mít tu rodinu, tak musím vydělávat – i když teď žádnou nemám. Nebo že moje slovo považují za důležitější než slovo kolegyně, jen proto, že jsem muž a ona je trošku emocionálnější. Když to říkám já, má to větší váhu.“

U řady výpovědí se však objevoval jev typický pro ty, kteří se od genderové tematiky spíše distancují – neochota vidět systémové a strukturální příčiny nerovnosti příležitostí a individualizovat odpovědnost jednotlivých žen, vidět nerovnosti jako důsledky individuálních rozhodnutí. Touto optikou například ženy nesou odpovědnost za omezené pracovní příležitosti, protože se rozhodují ve prospěch rodiny, ne kariéry. Zároveň je součástí takových výpovědí implicitně i tradiční představa, že rodičovství a odpovědnost vůči rodině jsou více záležitosti žen, než mužů:

M2: „Mně přijde důležitý, aby pravidla ve společnosti byla nastavená tak, aby do nějaké míry šlo dohromady mateřství s profesním uplatněním. Ale myslím že zrovna tohle v České republice funguje velmi dobře, zvlášť když to srovnám s řadou jiných zemí. Zároveň bych neočekával a považuju za nerealistické očekávat, že to půjde sladit do takové míry, aby žena, která se rozhodne mít děti, v kariéře měla úplně stejnou startovní pozici nebo možnosti jako muži. Protože prostě ty děti znamenají nějaký závazek, ať se vám to líbí, nebo ne.“

Tazatelka (T): „Jenom pro tu ženu podle vás?“

M2: „Víc pro tu ženu. Neřekl bych jenom pro tu ženu, pro muže by měly znamenat taky, ale vazbu mezi ženou a dítětem vnímám přece jen jako odlišnou od vazby mezi mužem a dítětem. Tím nechci říct, že veškerou starost o děti v rodině by měla zastat žena, to vůbec ne, ale vidím to jako rozdílné módy nebo typy vztahů.“

Velmi často byl genderový přístup zúženě vnímán jako přístup zabývající se právy žen a bojující ve prospěch žen, nikoli proti diskriminaci na základě pohlaví obecně. Ve spojení s představou, že se genderová tematika týká především nediskriminačního přístupu k ženám na trhu práce nebo v oblasti lidských práv, a spolu s přiznáním, že respondenti nejsou detailně seznámeni s tím, co vše genderová tematika obnáší, vedlo toto pojetí u některých respondentů k závěru, že genderové tematické je věnováno zbytečně mnoho pozornosti:

M2: „K tomu bych asi dodal, že míra pozornosti, která se genderové problematice v posledních několika letech věnuje, mi přijde ne úplně proporční tomu, jak význam toho vnímám já. Přijde mi, že to je téma, které je z nějakého důvodu... klade se na něj velký důraz a přijde mi, že je to trošku předimenzované. Myslím, že do velké míry ty otázky jsou aspoň v našem prostředí vyřešené.“

S tím souvisí i genderově slepá představa, že ženy nedosahují rovnosti s muži především proto (nebo spíše v tom případě), že se samy rozhodnou o ní neusilovat. Opět je v takovém pohledu přítomná individualizace odpovědnosti, její svalování na jednotlivé ženy, stejně jako přesvědčení, že chtějí-li ženy něčeho ve společnosti dosáhnout, dosáhnout toho bez problémů mohou a nikdo jim neklade překážky:

Ž3: „Nevím, jestli vám zapadnu do toho výzkumu, ale mám pocit, že to je někdy trošku takový přehnaný. A nemám ze svojí zkušenosti pocit, že by bylo někde jednomu nebo druhému pohlaví upíráno... cosi. Nesetkala jsem se s tím spíš. Já bych řekla, že ta rovnost příležitostí tam je. [...] Mám pocit, že pokud ta žena se k tomu rozhodne, tak bych to nevnímala, že jsou jí kladeny nějaké překážky.“

Velmi časté je tápání mezi pocitem, že nerovnosti existují a že ženy jsou určitými mechanismy (např. „pánský klub“) vylučovány z rozhodování a veřejných pozic, a představou, že odpovědnost za takové vylučování do velké míry nesou samy ženy, buď kvůli svým domnělým, stereotypně vymezeným charakteristikám („jsou emotivnější“), nebo kvůli nezájmu o tyto pozice („je otázka, jestli tu o to je zájem“). Zejména ženy často při těchto úvahách vycházejí ze zobecnění své vlastní zkušenosti nebo preferencí („i kdybych byla bezdětná, tak bych nechtěla dělat vedoucí pozici“), které následně přisuzují i ostatním ženám:

Ž1: „A co se týče těch vedoucích funkcí, určitě je pravda, že ti chlapi ty ženy mezi sebe neradi pouští, třeba kvůli tomu, že oni mají jiný styl, ženy jsou víc emotivní. A pak je otázka, jestli tu je opravdu dost těch ženských, které se chtějí ucházet o tyhle pozice. Já si myslím, že i kdybych byla bezdětná, tak bych nechtěla dělat vedoucí pozici – mám ráda svoji práci, ale nechtěla bych se starat o nějaký podřízený, nemám to povahově. Takže je otázka, jestli tu o to

je zájem. Ale jistě bude spousta případů, kdy ti pánové si drží pak a tu ženu do toho managementu nepustí – a je to ku škodě, protože by to byl určitě jiný pohled na věc.“

Obecně dotazovaní až na výjimky velmi nekonzistentně přecházejí od kritiky genderové diskriminace (resp. diskriminace žen), kterou spatřují v mnoha oblastech především profesního života, k reprodukování těch nejzákladnějších genderových stereotypů přisuzujících ženám na jedné straně a mužům na straně druhé určité kolektivní vlastnosti podle obecných představ o „typické feminitě“ a „typické maskulinitě“. V jejich spontánních výpovědích v podstatě absentuje spojování genderové tematiky se společenskými konstrukty mužství a ženství a jim odpovídajícími genderovými stereotypy (absentuje tedy důraz na symbolické aspekty genderových nerovností). Časté je také, že některé dotazované ženy mají velmi silně zvnitřněné určité pozitivní stereotypy týkající se žen („jsou zodpovědnější a pracovitější“, „holky dovedou udělat víc práce“, „manažerské schopnosti mají ženy mnohem lepší než muži“), aniž by reflektovaly, že se tím vyjadřují diskriminačně vůči mužům, že nepřiměřeně zobecňují svoji konkrétní osobní zkušenost, nebo aniž by za případnými rozdíly v profesních kompetencích viděly systémové příčiny týkající se společenského genderového řádu (některé kompetence jsou v průběhu socializace a vzdělávání posilovány u mužů – např. zaměření se na výkon v jedné konkrétní činnosti, jiné u žen – např. simultánní vykonávání několika aktivit, tzv. multitasking):

Ž2: „Tak ženy automaticky jsou brány na ty pozice, které vyžadují trpělivost, protože když muž je méně vzdělaný a žena vysokoškolačka, tak automaticky ona nastoupí do kanceláře, na post, který je méně placený, ale vyžaduje trpělivost, soustředěnost a vyšší vzdělání. Kdežto ten chlap může být sebhlopější, ale nastoupí na lepší post. A to si myslím že platí analogicky asi všude v ČR.“

T: „A jak si to vysvětlujete?“

Ž2: „No protože ženy jsou zodpovědnější a pracovitější. Proto jsou automaticky brány na tyhle pozice, aniž by se to nějak řešilo. A když by ta žena chtěla tu lepší pracovní pozici, tak by si ji musela vydobýt opravdu tím, že by byla hodně pracovitá a šikovná. Já mám asi takové zkušenosti. Třeba manažerské schopnosti ženy mají mnohem lepší než muži. Holky dovedou udělat víc práce.“

Výjimkou však není ani to, že dotazovaní (opět velmi často ženy) reprodukují negativní genderové stereotypy týkající se žen, zejména jejich domnělé emotivity a sklonu ke klevetění a kolektivnímu podléhání různým emocím. Takové promluvy většinou doprovází naopak

stereotypní vyzdvihování mužů jako „zklidňujícího, autoritativního prvku“ a nechybí ani zcela esencionalistické⁷ poznámky o vlivu „přírody“ na společenské vztahy žen a mužů:

Ž3: „Tak já za sebe v oddělení, kde pracuju, mám pod sebou 99 % žen a trošku mi to vadí, protože mám pocit, že ten ženské kolektiv je takovej nevím jak to správně pojmenovat... má hodně náchyllost, že se nechá strhnout – jedna s něčím přijde a všechny mají tendenci to následovat – takové ty asistentky a sekretářky podléhají tomu davovému – jedna něco řekne a ani si to neověřím a už tomu věřím, šíří se fámy, poplašný zprávy, tak tam já bych hrozně stála o to, aby tam přišlo to opačný pohlaví, je mi jedno věková kategorie, že by do toho vnesl jinej prvek, který tomu chybí. I mám pocit, že to je dáno od přírody, že ty ženy před těma chlapama se buďto trošku kontrolujou, nebo se na ně i ty ženský spoléhají, že je podrží v krizi a jsou taková statečnější... že ti muži mají takovou větší autoritu, respekt, očekává se od nich chladnější, klidnější hlava, zklidňující efekt... já to tak vnímám, že ten mužský prvek v ženském kolektivu – buď se o něj začnou pošťuchovat a mají o něj zájem, nebo je to tenhle trochu autoritativní prvek.“

Jakýsi vnitřní boj mezi zvnitřněnými genderovými stereotypy („ženy ztrácejí hromadu času klábosením“) a žitou zkušeností je patrný ve výpovědi, která je hezkou ukázkou síly genderových stereotypů (i když máme často jinou zkušenost, než nám nabízí stereotyp, je stejně velmi obtížné se stereotypních myšlenek zbavit):

Ž2: „... mně teda se lépe pracuje v mužském, než v ženském prostředí, protože ženské jsou takové dost uštěbetané a někdy ztrácejí hromadu času klábosením, na druhou stranu chlapi kolikrát ještě víc (smích).“

V některých takových výpovědích se implicitně objevují stereotypy týkající se domněle odlišných kompetencí žen a mužů, což považují za oblast, kterou by v týmech realizujících zahraniční rozvojovou spolupráci bylo dobré kultivovat genderovým vzděláváním. Zvnitřněné genderové stereotypy totiž mohou vést k přehlížení důležitých genderových dynamik v kulturně odlišných zemích a, byť neuvědomělé, prosazování stereotypů týkajících se například právě volby povolání nebo profesních kompetencí představuje nežádoucí šíření patriarchální ideologie převažující v tzv. západních liberálních demokraciích, která je na takových dichotomiích především od doby vzestupu měšťanstva v 17. a 18. století postavena, do jiných kulturních kontextů:

⁷ Biologickým esencionalismem rozumíme vysvětlování rozdílů mezi ženami a muži jako přirozeného a nutného produktu biologických rozdílů mezi pohlavími (argumentuje tak především rozdílnou hormonální výbavou žen a mužů a jejím domnělým vlivem na jednání a kompetence žen/mužů) (Renzetti, Curran 2003).

T: Někde pracují s pohlavími strategicky – na něco nasazují ženy, na něco muže – jak to vnímáte?

M2: „*Asi bych s tím pracoval, pakliže bychom měli pozice, kde by z těch požadavků na uchazeče vyplývalo, že jedno z pohlaví tam může fungovat výrazně líp, jo. Pak... napadl mě třeba řidič. Asi bych bral spíš řidiče, než řidičku.*“

T: Z jakého důvodu?

M2: „*Řidič bude spíš schopen postarat se o údržbu. Ale pokud přijde žena a prokáže, že je schopná postarat se o údržbu...*“

Určitá skepse vůči významu genderové tematiky však nebyla v rozhovorech univerzální tendencí. V řadě odpovědí se objevil také pohled, že genderová tematika je velmi aktuální, protože genderové nerovnosti stále přetrvávají, především v zemích, v nichž se realizuje rozvojová spolupráce, a že je také opomíjená:

Ž4: „*My jsme fakulta tropického zemědělství, takže se primárně zaměřujeme na rozvojový svět, a to v oblastech venkova, kde genderová nerovnost v různých oblastech je velmi vysoká – no pro mě je to aktuální téma [...] já to cítím jako aktuální a trochu opomíjené.*“

Ž5: „*Vůbec si nemyslím, že by to téma bylo přeceňované – naopak mám srovnání z doby před sedmi lety, kdy jsem se tématu věnovala, a teď mám pocit, že se to strašně změnilo, požadavky donorů se velice změnily, rétorika se velice změnila, a teď jde ještě o to, abychom my to byli schopni dotáhnout v té implementační fázi (smích), aby to bylo kvalitní.*“

Jedna z respondentek dokonce považuje genderovou perspektivu za nutnou podmínku smysluplné humanitární a rozvojové spolupráce a zdůrazňuje ostatními spíše opomíjený zájem tohoto přístupu také o situaci mužů:

Ž5: „*Jak já gender vnímám? No jako nutnej, nutnej pro rozvoj, nemůžeme dělat rozvoj ani humanitárku, aniž bychom mysleli na 50 % lidí, není to jen o ženách a dívkách, ale i o mužích a chlapcích. Oni jsou v určitých kontextech kolikrát lidsky zranitelnější, v něčem.*“

Podobně vnímá genderovou perspektivu jako přístup, který se zajímá i o pozici mužů, také další respondentka:

Ž4: „*S muži je vidět hodně – když jsem částečně rodič – jak je nakládáno s těmi, kteří se účastní takových těch maminkovských – ony to mají být rodičovské, ale jsou vlastně maminkovské – tak jak je na ně pohlíženo, to mi nepříjde... buď to je vnímáno jako strašně*

exotický, nebo je opomíjen, protože ty ženy, které to vedou, neumějí jednat s tím mužem v roli rodiče. Často mě to mrzí, protože to jsou ti muži, kteří jsou pozitivně nastaveni.“

Obecně velmi zajímavé reakce jsem získala na otázku, zda se dotazovaní identifikují s feminismem a zda se považují za feministu/feministku. Především z důvodů, které uvádějí ti, již se od feminismu distancují, totiž můžeme získat důležité podněty týkající se toho, proč genderová tematika některé lidi odrazuje, a tedy na co je dobré se ve vzdělávání zaměřit (např. dekonstruovat mýty o cílech feminismu/genderového přístupu, o jeho domnělé radikálnosti nebo o tom, že se jedná o nebezpečnou ideologii, zatímco patriarchální ideologie je vnímaná jako ideologicky neutrální).

Jedna žena a jeden muž se s feminismem identifikovali bez výhrad, přesto oba zmínili negativní přijímání feminismu českou veřejností (*"U nás v Česku je to docela zprofanovaný pojem a spousta lidí nemá tušení, co to vůbec znamená, ale já se k tomu hlásím."* – M3; *"Já jsem feministka a kolem sebe mám hodně lidí, kteří jsou feministi, třeba můj muž je, i když to o sobě sám neříká, protože to má takový pejorativní nádech, ale je."* – Ž5). Další žena se přihlásila k feminismu a především k intersekcionalitě, tedy vnímání nerovností nejen na základě pohlaví, ale jejich načítání s nerovnostmi na základě etnicity, věku, zdravotního stavu aj., ale zároveň se od některých aspektů feministického hnutí distancovala, částečně spíše z neznalosti a chybné domněnky, že feminismus neuznává svobodnou volbu rolí (*"Na druhou stranu za tím feministickým hnutím je spousta věcí, se kterými já nesouhlasím, a i svůj život žiju tak, že vlastně částečně kopíruju tradiční role, které feministky neuznávají."* – Ž4). Zbývající dotazovaní se však od feminismu více či méně důrazně distancovali – jedna respondentka zmínila, že není feministka a že jedná *"čistě intuitivně, případ od případu"* (Ž1), což je z mého pohledu dobrý podnět pro úvahu, zda má implementace genderových témat probíhat takto *"intuitivně"*. Jako důvod, proč se s feminismem neidentifikuje, uvedla, že je to především nechut' být spojována s přístupem, který je vysmíváný (*"Když se řekne feministka, tak si každý představí ty fóry, tak mě to pak nevede se s tím identifikovat."* – Ž1). Ostatní, kteří se s feminismem neidentifikují, uváděli především svůj negativní vztah ke kvótám (*"Nějaké požadavky nebo témata feminismu nebo některých feminismů považuju za opodstatněné, jiné nikoli. Třeba požadavek nebo ideu zajistit rovné zastoupení žen v určitých pozicích nebo profesích pomocí kvót – nejsem zastáncem kvót."* – M2), domnělou nemožnost

dosáhnout rovnosti pohlaví kvůli „zakořeněným“ rozdílům („Ženy křičí po právech žen a zároveň chtějí být rovné s tím druhým pohlavím, a to si myslím, že nikdy nebude, že by si to ta společnost měla uvědomit, že každá role toho pohlaví je zakořeněná a daná a je to o vzájemné úctě navzájem a nedá se toho domáhat nějakými...“ – Ž3) nebo to, že podle nich feministické snahy vlastně ženám škodí. Citace níže je ilustrací takového přesvědčení, které ovšem vychází z teze o ekvivalenci (přístupu, podle kterého je třeba jednoduše nakládat s lidmi bez ohledu na jejich pohlaví stejně) a zcela ignoruje význam přístupu difference, tedy takového, který pracuje s již existujícími nerovnostmi a uvědomuje si, že v takových situacích je také třeba zohledňovat fakt, že výchozí pozice žen a mužů je v řadě oblastí jiná a není možné nerovnosti narovnat shodným přístupem nebo ignorováním rozdílů:

T: Řekla byste, že jste feministka?

Ž2: „Ne, ne vůbec. Já nemám feministky ani ráda, protože ty shazují ty, které... prostě proč bych měla na sebe pohlížet, že jsem nějaká jiná než chlap. [...] Jinak někdy mi v podstatě i vadí některé ženy, jak prosazují tu rovnoprávnost, že nás tím až shazují jako ženy [...] jsme ženské, jsme chlapi, dělejme věci, jak je dělat máme, a neukazujme pořád na to, že máme nějaké slabosti nebo něco. Mně to prostě začíná vadit. [...] Někdy se to zbytečně přehání – že kdybychom úplně zapomněli na to, jestli jsme chlap, nebo baba, tak asi se nám žije úplně lépe. To zdůrazňování mi někdy vadí.

Takový přístup pak může posilovat spíše genderovou necitlivost nebo přímo slepotu a může „v terénu“ vést k přehlížení důležitých nerovností v přístupu k příležitostem a zdrojům na základě pohlaví. Jedná se tedy také o prostor ke vzdělávání a vyjasňování přínosu genderově citlivé perspektivy v takových situacích.

Jaké jsou podle realizátorů možnosti implementace genderově citlivého přístupu v rozvojových projektech?

Míra, do které je podle dotazovaných možné prosazovat v rozvojových projektech genderovou perspektivu, se samozřejmě do velké míry liší jednak v závislosti na typu projektu, jednak s ohledem na genderovou citlivost dotazovaných, a především subjektivní význam, který genderové tematice přisuzují. U projektů, které jsou spíše technického rázu a jde o zajišťování vybavení, sanací aj., je pro dotazované tematika spíše irelevantní, protože ze svého pohledu nepracují přímo s lidmi, a tedy ani s případnými nerovnostmi mezi nimi:

Ž1: „*My nepracujeme napřímo s komunitami – my uděláme sanaci na znečištěném letišti, vyčistíme jim vodu. Takže pomáháme spíš nepřímou. Samozřejmě v Moldávii ve vesnicích jsou ženy a babičky – muži v produktivním věku jsou v zahraničí a živí rodiny. Ale tohle my genderově ani nezohledňujeme.*“

I tam, kde dotazovaní vlastně mimoděk zmiňují jednoznačně genderovanou dělbu práce v zemích příjemců, nijak tuto nerovnost nereflektují (dokonce tvrdí, že „nemá to vůbec nějaké specificky genderové aspekty“) a pracují s ní jako s faktem, protože jejich projekt se zaměřuje na „technickou oblast“ a jeho podstatou není měnit genderové vztahy v dané společnosti:

Ž3: „*Nemá to vůbec nějaké specificky genderové aspekty. V těch institucích bývají častěji ženy, ale těmi tazateli bývají muži – tím, že to je technická oblast, tak tu administrativu třeba mají na starosti ženy, to zvládají, ale pokud se jedná o výrobce výtahů a chce dovážet z Azerbajdžánu do ČR, tak samozřejmě přes jejich ministerstvo hledá kontakt, a na tom ministerstvu může sedět žena, ale z 95 % ten výrobce je muž.*“

Za velmi pozitivní považují, že ačkoli někteří dotazovaní neuvažují nad rámec představy o genderové rovnosti jako „počítání těl“, tedy vycházejí z toho, že stačí dbát na to, aby zastoupení žen a mužů například mezi příjemci bylo vyvážené, řada respondentek a respondentů si uvědomuje nutnost hlubší genderové analýzy v zemích, v nichž pracují. Někteří jsou také schopni vyjmenovat řadu takových genderově specifických aspektů ve své práci. Zajímavým momentem je výpověď jednoho respondenta, který velmi explicitně upozorňuje na to, že pouhé počítání přítomnosti žen v projektech ještě nutně neznamená genderově citlivou perspektivu nebo to, že bude s genderovými vztahy v projektu zacházeno smysluplně. Zároveň se ve výpovědi také objevuje důležitá zmínka týkající se expertízy v realizačních týmech – je-li projekt zaměřený například na oblast zemědělství, není možné (aniž by na to bylo specificky dbáno) očekávat, že v týmu budou specialistky nebo specialisté na genderové otázky nebo obecně sociologický či sociálně-vědní přístup, do něhož genderová tematika spadá:

M1: „*No ono je to samozřejmě trochu jiné podle toho, v jakých oblastech fungujeme. Když se podíváme třeba na Afriku, tak tam navenek máme na projektech farmářky, opravdu tam stojí plnohodnotně, a když řeknu příklad Etiopie, tak tam se setkáváme s vysoce postavenými úřednicemi klidně v oblasti zemědělství a opravdu co řeknou, to platí. Dokonce i ve vedení kooperativ stojí dost často ženy. A ten jejich názor a pozice je opravdu silná. Na druhou stranu se nám zatím nepodařilo proniknout, jak to pak vypadá v těch soukromých životech – tam si myslím, že ty ženy jsou pak opravdu tlačeny do té pozice, že by se měly o toho chlapa postarat. V Zambii je to jakbysmet, a tam na druhou stranu už máme těch farmářek ještě méně*“

– a tam to ty ženy mají tvrdé doma, ti chlapi se tam s nimi nemažou, tam určitě probíhá i nějaké domácí násilí, ale koneckonců já úplně nejsem expert na Zambii, co se týče sociopolitických otázek.“

I další dotazovaní upozorňují na nutnost uvažovat nad rámcem prostého zastoupení žen v projektech tak, aby podpora na místě byla smysluplná. Za nutnou považují především osvětu, ideálně v koedukovaných skupinách (muži společně s ženami), aby mohlo dojít k novému náhledu místních komunit na roli žen v nich („Vyzdvihnout, co ta žena v rámci té společnosti je, nejen aby si to uvědomila ta žena, ale i mužské protějšky. Jaké role mají, jak důležité je mít doma vzdělanou farmářku, a tím myslím třeba tři třídy, že umí číst, počítat a ví, že když bude převařovat vodu, tak se jí sníží úmrtnost malých dětí a nebudou mít průjmy atd. Jen empowerment žen je o ničem, když to neuznají ti muži, kteří jsou ti hlavní a uznávaní v té společnosti, když oni stojí stranou.“ – Ž4). Velmi podobnou úvahu nabídl také další z respondentů:

M3: „Je důležité, aby do projektů, ze kterých de facto více benefitují ženy, aby do nich byli zapojeni i muži – aby neměli pocit, že je obcházejí. Takže se zároveň snažíme pomoci ženám k emancipaci, ale musíme zapojit i muže, protože oni mají to slovo a ve chvíli, kdy by zakázali ženám, aby chodili na naše školení, protože jsme je vynechali, tak to nejde.“

Podle dotazovaných je také důležité myslet na to, že nestačí jen postarat se o to, aby projekt pracoval s dostatkem žen – ženy podle nich mohou být naopak účastí v rozvojových projektech přetěžovány, leží-li na nich i mimo projektové aktivity velká část zodpovědnosti za péči o rodinu nebo komunitu. Takové počínání pak jde spíše proti smyslu genderově citlivého přístupu. K tomu, aby bylo možné takovou situaci dobře zhodnotit a naplánovat také zapojení mužů, kteří mohou některé činnosti převzít, je podle dotazovaných nutné detailně zmapovat genderové vztahy v komunitě, tedy provést genderovou analýzu.

Ž5: „Typicky – ženy v Africe strašně moc pracují, od rána do večera, ještě k tomu mají na zádech jedno dítě a další kolem sebe. A my vymyslíme projekt, že ženský se mají víc podílet na rozhodování komunit, ale vlastně jim tím přiděláme další práci (smích). Takže kde jinde jim ubrat práci? Ty projekty by v tomhle ohledu měly být komplexní. Musíme mluvit i s těmi muži, kde oni jim můžou ulehčit. Nebo i technologicky – že ty ženy budou mít efektivnější kamínka... na kterých můžou vařit, nemusejí hodiny sbírat dříví, ale třeba jen hodinu, že ta energie z toho ohně se líp rozloží a uchová. Každý kontext je úplně jinej – taková ta participace komunity – potřebujeme, aby participovala – takže když se staví vodovodní přípojka, tak je to tak, že se snažíme s nimi v sérii jednání řešit, aby kopali ten příkop – no a skončí to tak, že ti muži tam pošlou ty ženy, aby kopaly (smích). Jednoznačně ty ženy jsou tam přetěžované. [...] A je třeba

právě genderovou analýzou konkrétní komunity tohle odhalit. Liší se to sezónně, podle etnik, je to docela složitější proces.“

M3: *„Já si myslím, že bychom se systematicky měli snažit to [genderovou perspektivu, pozn. autorky] dávat do všeho. Že bychom měli dělat systematictější analýzy a od začátku tam vymýšlet tuhle perspektivu.“*

Dotazovaní však ve svých výpovědích zmiňovali také řadu překážek a omezení, která jim brání efektivně uplatňovat ve svém přístupu k rozvojové spolupráci genderovou perspektivu. Někteří realizátoři pociťují s ohledem na svoji specializaci v přírodních vědách nedostatek expertízy v genderové tematice, jiní uvádějí institucionální překážky, například to, že organizace realizující zahraniční rozvojovou spolupráci nemusejí genderové otázky považovat za klíčové nebo že v některých oborech jsou ženy diskriminovány i v České republice, takže takový obor nemá tendenci zaměřovat se na tyto otázky ani v zahraničí. Dotazovaní zmiňovali také to, že na genderovou tematiku jejich instituci už nezbyvá energie vedle řešení dalších palčivých otázek (*„... na úrovni univerzity se popravdě řečeno neví, jak se s tím bude nakládat. A ještě to přišlo v nevhodnou dobu, kdy se řeší akreditace, kvalita vzdělávání [...] vidím, že pro toho úředníka je to další zátěž, kterou musí vyřešit“ – Ž4*), případně že jde o „krok C“ tam, kde realizátoři řeší teprve „krok A“, tedy samotné ustavování oboru v dané zemi:

Ž2: *„No mně to třeba vadí při vyplňování těch monitorovacích zpráv pro ČRA, protože máme třeba projekty v Gruzii a tam ty ženy v tom lesnictví prostě nepracují. Jsou tam výjimky, ale je to úplně stejné jako u nás – že ji dají vždycky někam do kanceláře. Nejsou to ty, které by chodily někde jako ranger v maskáčích... a oni to po mně chtějí vyplňovat, ale to nejde. Každý stát je tak specifický v tom řešení, je to skoro zbytečné se tím zabývat. Oni třeba teprve dávají dohromady, staví nějaký obor, a člověk tam má řešit genderovou vyváženost – což je nějaký úplně krok C. A my místo toho řešíme krok A, budujeme ten obor a neřešíme, jestli tam je rovnoprávnost žen, a oni už to tam chtějí vyplňovat. My řešíme, že nemají mapy, instituce, nic... V tom lesnictví to nemá smysl vůbec řešit.“*

Jako další bariéru v implementaci genderově citlivého přístupu uváděli respondenti a respondentky také kulturní a politické překážky na straně zemí, v nichž je rozvojová spolupráce realizována. Mezi kulturními překážkami se objevovaly především tradičně konzervativní postoje vůči ženám například ve východoevropských zemích (*„Východní Evropa – tam se vám ani nepodívají do očí jako ženské, tam můžete být sebelepší borec, ale stejně musíte nechat vyjednávat ty chlapy.“ – Ž2; „Oni vidí [v Gruzii – pozn. aut.]*

genderovou problematiku jako výmysl západu a EU, ke které by se rádi připojili (smích), ale tohle je blábol, který oni neuznávají. A třeba Ukrajina je totéž.“ – Ž4). Jako politickou překážku uváděl jeden z respondentů neexistující či ve smyslu rovných příležitostí nefunkční legislativu a sociální politiku, kterou svými projekty realizátoři nemohou ovlivnit:

M2: *„Připadalo by mi dobré, kdyby ty podmínky pro mateřství v těch zemích byly lepší, ale to je něco, co myslím zcela zásadně přesahuje možnosti rozvojových projektů, které my nebo nevládky dělají. To jsou legislativní změny, změny sociální politiky, s implikacemi pro státní rozpočet... naprosto nerealistické sousto.“*

V podobném smyslu mluvil také další z dotazovaných o nemožnosti ovlivnit personální rozhodování v partnerských organizacích, které často vychází z genderově stereotypních představ o rolích mužů a žen:

M3: *„Problém je, že my nemůžeme ovlivnit zaměstnávání v těch partnerských organizacích, to je úplně mimo naši možnost. Tam je obvykle ta struktura, že žena bude účetní a muž finanční manažer. Jediné, co můžeme dělat, je vzdělávání, mluvit o tom.“*

Samostatnou kategorií důvodů, které komplikují podle dotazovaných uplatňování genderové perspektivy v zahraniční rozvojové spolupráci, jsou příčiny časové a především finanční. Oba souvisejí se způsobem, jakým jsou granty ČRA financovány a jaký je obvyklý časový rozsah projektů. Dotazovaní zmiňovali své pochybnosti, zda lze v relativně krátkém časovém úseku, během kterého je projekt realizován, vůbec smysluplně pracovat s genderovou oblastí, a také se obávali, že v rozpočtech není dostatek financí, z nichž by bylo možné pokrýt nezbytnou genderovou analýzu, na jejímž základě by se pak v této oblasti dále systematicky pracovalo:

Ž4: *„Na druhou stranu uznávám, že v rámci toho celého rozpočtu pro tu rozvojovku, že je otázka, jestli tohle chceme dělat. Protože projekty na gender by měly být dlouhodobé, kontinuální a koncepční. A to zatím se nám v rámci rozvojovky opravdu nedaří – to mluvím za zemědělství. A tohle je změna chování, to se obávám že nejde. Ale nějak tam ten gender inkorporovat líp, srozumitelněji – přimět lidi udělat base-line study a zamyslet se nad tím, kam to chci na konci projektu posunout. A mít na to finance – i jen studie toho, jestli jsme se posunuli, stojí peníze, čas – a na to já třeba v tom projektu nemám.“*

Ž5: *„My z ČRA hrozně slýcháme, že ta řešení, která navrhujeme, jsou drahá. Ale my se snažíme dělat kvalitní, komplexní řešení, to je víc času s komunitou. Takže musí se to zohlednit v těch financích a celkově ty rozpočty ČRA jsou docela malé, takže je otázka, do jaké míry se tam nějaká sofistikovaná genderová analýza vejde.“*

M3: „*Ale zase musím podotknout, že i za nás proč tomu třeba nevěnujeme více času, je, že na ty samotné projekty od vyhlášení do jeho podání je jen měsíc. A za ten měsíc máme čas akorát připravit ten projekt, aby splňoval ty základní požadavky té výzvy, a na ty v uvozovkách méně důležité části projektu už není tolik času.*“

Citace výše už jsou do určité míry důležitou přímou zpětnou vazbou České rozvojové agentury. V následující kapitole systematicky sumarizují některé nejasnosti a pochybnosti, případně i doporučení, která dotazovaní ve vztahu k požadavkům ČRA formulovali, a které tak mohou přispět ke zlepšení komunikace agentury a realizátorů ohledně podoby a smyslu začlenění genderové perspektivy do jednotlivých projektů.

Jak realizátoři hodnotí požadavky, které má ČRA v oblasti genderové tematiky a jejího uplatňování v projektech?

Z rozhovorů především vyplynulo, že realizátorům často není vůbec jasné, jaká konkrétní očekávání má ČRA, pokud jde o zahrnutí perspektivy rovných příležitostí žen a mužů do projektů. Zmiňovali, že v podstatě nevědí, co mají do dané kolonky vyplňovat, a zároveň že si nejsou jisti, jestli ČRA významně přihlíží k tomu, jak v této sekci projektovou žádost nebo závěrečnou zprávu vyplní, nebo zda se jedná spíše o formalitu, kterou ČRA musí požadovat, protože jde o téma, které je mezinárodně prosazované a považované za důležité. S touto nejistotou se většina z nich podle svých slov vyrovnává buď jakousi obecnou, nicneříkající formulací („*Máme tam takovou nicneříkající formalku [...] je nám jedno, jestli to je žena, nebo muž... takže napíšeme, že nediskriminačně jsou zapojeny ženy i muži. Protože já nikdy nevím, co tam jinak napsat.*“ – Ž1; „... takže my tam obecně napíšeme, že se postaráme o to, že bude rovnost mezi muži a ženami, budou mít stejné příležitosti, najdeme jim ten prostor.“ – M1), nebo jednoduše mechanicky vyplní, že genderová tematika v jejich projektu není relevantní („*Je pravda, že tu kolonku vždycky vyplníme, napíšeme, že to nemá dopad ani na jednu, ani na druhou stranu... a tudíž pak v tom vyhodnocení napíšeme, že dopad na jednu ani na druhou stranu nebyl.*“ – Ž3; „... když ten projekt z hlediska genderu nemá co říct, dáme tam *not applicable* nebo tak něco“ – M2). Dotazovaní zmiňovali také nedostatečnou zpětnou vazbu od ČRA, jak ve smyslu očekávání, která agentura od genderového rozměru projektů má, tak právě s ohledem na to, jakou váhu přisuzuje kvalitě rozpracovanosti této

položky v celkovém hodnocení projektu. Dobře takovou zkušenost realizátorů ilustruje následující výpověď:

Ž1: „*Nikdy mi nikdo nedal nějakou zpětnou vazbu k tomu, typu „my tohle vůbec tady nechceme slyšet, my chceme slyšet něco úplně jiného“ – a myslím, že to tak má řada z nás, vlastně nevím, jestli mi za něco strhnou body, беру to prostě jako formalitu, že to musím v tuhle chvíli udělat.*“

Z některých odpovědí je přímo patrné, že realizátoři vnímají důraz na genderovou optiku jako určitou úlitbu, povinnost, která je na ČRA uvalena a agentura ji přenáší dále na realizátory. V tom smyslu také dotazovaní naznačují pochybnosti, do jaké míry se sama ČRA identifikuje s tímto tématem a do jaké míry vůbec má jasnou představu, co má být náplní projektů z genderového hlediska, které je vnímáno spíše jako určité nařízení odněkud zvnějšku:

Ž1: „*Nevím, jestli oni vůbec vědí, co tam chtějí – ptát se samozřejmě musejí, protože to asi vychází z nějakých nařízení.*“

M2: „*Přijde mi to trošku jako taková hra, kde ta ČRA, nepředpokládám, že by to byla čistě její iniciativa, asi má pocit, že když je to téma, které je ve veřejné diskusi široce etablované, tak že by s tím měli nějak pracovat.*“

V přímém kontrastu s výše uvedenými vyjádřeními je naopak přesvědčení některých dotazovaných, že genderová perspektiva je vysoce relevantní. Tito respondenti a respondentky oceňují, že ČRA věnuje genderovým otázkám pozornost („*Libí se mi, že ČRA se tomu začala víc věnovat.*“ – Ž5; „*... je super, že to je průřezové téma*“ – M3), zároveň však okamžitě dodávají, že pozornosti by tématu mělo být věnováno více a mnohem systematictěji. Nejkritičtější z hlasů zmiňuje, že ČRA „*zaspala dobu*“, nedrží krok s tím, jak gender jako průřezové téma akcentují například cíle udržitelného rozvoje, které navázaly na rozvojové cíle tisíciletí. To se podle dotazované projevuje mimo jiné tím, jak snadné je v projektech ČRA oblast věnující se genderu opomenout:

Ž5: „*Ono se to projevuje v tom, že po nás chtějí, ať napíšeme projekt, a na konci je nějaká kolonka „a co gender“ – nějaká ta cross-cutting issues. Ale ten gender by měl být od začátku do konce průřezový – měl by být přítomný v logickém rámci projektu, v cíli, ve výstupech, v indikátorech, v jazyce, ve všem v podstatě. V těch aktivitách. To není o tom, že člověk pak napíše, že se budeme snažit, aby ten gender byl zohledněný – protože pokud to není zakomponováno do log-framu, do logického rámce projektu, tak už se to potom*

pravděpodobně nestane. Ostatní donoři po nás chtějí mnohem víc, což nám tu práci pro ČRA dělá snazší. Pokud bychom měli jako donora jen ČRA, tak ten gender můžeme snadno přehlédnout, protože ono to k tomu navádí. Zatímco když realizujeme projekt financovaný Evropskou komisí v kofinancování ČRA, tak už tam ten gender bývá mnohem lépe ošetřený.“

Citace výše zároveň vystihuje to, co zaznívalo i v dalších výpovědích – tedy že organizace, nebo spíše jednotlivci genderovou perspektivu do svých projektů vkládají spíše z vlastního přesvědčení o její důležitosti, než že by k tomu byli ČRA nuceni. To, jestli budou projekty z genderového hlediska detailněji propracované, tak tedy v podstatě závisí na vůli, schopnostech a především kapacitě realizačních týmů („*My ta genderová témata jako lidé v organizaci děláme, protože to chceme dělat, ale není to součástí nějaké oficiální strategie. Je to o tom, že to je naše přesvědčení těch lidí, kteří na těch projektech dělají, a chceme to dělat a do těch projektů to zapojovat.*“ – M3). Dotazovaní si uvědomují, že běžnou praxí je spíše obcházet povinnost vyplnit genderové aspekty projektu, a vyjadřují přesvědčení, že by ČRA měla na téma „více hledět“:

M3: „*ČRA se na to ptá ve všech projektech, ale nedělá se, že by se ty projekty posuzovaly z tohoto pohledu. Je to vždycky jeden odstavec, kde realizátoři napíší, ano, budeme dbát na to, aby ty ženy měly rovné příležitosti, a pak se tam napíše, že projekt neovlivní ženy negativně, protože je primárně zaměřen na děti. Takže možná by ta ČRA – je super, že to je průřezové téma – ale myslím, že by na to mohli hledět více. Často ti realizátoři to opíší takovým tím stylem jako životní prostředí, často je to přístup ‚do no harm‘, dávají si pozor, aby něco nezhorsili a měli k tomu relativně neutrální přístup, ale mně by se líbilo, kdyby ty projekty byly více proaktivní. Myslím, že by to mohlo jít u všech projektů.*“

I ti, kteří považují genderovou optiku za velmi důležitou, tak sdělují, že se jí detailně v projektech nevěnují, protože ČRA je k tomu nijak nenutí, neklade na genderovou oblast z jejich pohledu důraz, a oni tedy upřednostní ty části projektu, které jsou pro ně klíčové:

Ž4: „*My to nějak zásadně neřešíme, protože jako realizátor já k tomu nejsem nucena. A vzhledem k tomu, že mám spoustu jiných aktivit a indikátorů, které musím splnit v rámci toho projektu, tak ten gestor, ČRA, mi vlastně neříká ‚dělejte něco s genderem‘ [...] nikdy mě nikdo nenutil, netlačil, ale ani nesměroval, abych to řešila.*“

Pokud už se dotazovaní věnují genderu, protože to je pro ně osobně zásadní téma, setrvávají maximálně na úrovni rovného zastoupení mužů a žen, tedy jakéhosi výše zmiňovaného „počítání těl“ („*Já to sama řeším, to rovné zastoupení, což je asi nejjednodušší indikátor – rovné zastoupení žen mezi příjemci i v managementu toho projektu. Ale v podstatě ani jeden projekt, co si vzpomínám, neměl ten gender aspekt nějak jako podtržený.*“ – Ž4). Z podnětů,

kteří by v tomto ohledu mohly přinést podle dotazovaných změnu, vyplývá, že pokud mají sami realizátoři klást na genderové otázky důraz, potřebovali by především vidět, že se jedná o téma, které je klíčové pro ČRA, což tak zatím z jejich pohledu není, ačkoli vidí určité zlepšení:

Ž4: „... tam [v ČRA – pozn. aut.] dřív nebyl nikdo, kdo by tomu genderu aspoň rozuměl, teď tam mají dámu, která to aspoň zastřešuje. No a když se podíváme na MZV, tak tam je gender vnímán vlastně jen s tou rezolucí 1325 – ženy, mír a bezpečnost, a tím to mají vyřešený. Nechci ČRA kritizovat, ale rozumím tomu, že nebyla kapacita, ale tím pádem ani já jako realizátor nemám kapacitu, a tak to netlačím víc, než uznám za vhodné sama, tím, že nemám tu přímou podporu. Taký ono „průřezové téma“, to je hrozně rozplizlý termín – ano, rovné zastoupení žen, ale co dál tam má být? Já už jsem pak taky neměla energii vymýšlet, co dalšího by to mohlo být.“

Jedním z hlavních doporučení, na kterém se shodlo více dotazovaných, je to, že by ČRA neměla opomíjet význam genderové analýzy včetně zohlednění nákladů na její realizaci v projektových rozpočtech (*„Ti velcí donoři se v tom všichni shodují, že by u velkých projektů měla být genderová analýza. A je to vlastně už předpoklad... ono se to hrozně změnilo ta rétorika, myslím, že ČRA ještě trochu zaspala (smích). Ti velcí donoři, Evropská komise, USAid, ti mají všichni genderovou analýzu jako povinnou záležitost.“* – Ž5). Dále by podle nich měla dbát na to, aby existovaly indikátory, kterými lze odpovědnost v oblasti rovnosti příležitostí postihnout (*„... kdyby tohle třeba ČRA udělala víc specifické, co si teda představuje buď konkrétně, nebo jaké možné indikátory tam jsou, rozumím, že ta diverzita je velká, ale když třeba existuje metodika genderových aspektů v rozvojové spolupráci, co dělal INESAN, tak když třeba na tohle realizátora odkážou a bude tam třeba 12 indikátorů, já si z toho vyberu 2 nebo 3 a ty se rozhodnu plnit...“* – Ž4), a především by genderový důraz projektu měl být detailně naplánovaný od samého začátku projektových příprav a ČRA by měla realizátorům poskytnout dostatečnou oporu k takové implementaci genderové perspektivy. Někteří dotazovaní totiž, jak jsem zmiňovala už výše, vyjadřují nejistotu, pokud jde o jejich genderovou expertízu, a ocenili by ze strany agentury určité vedení, například detailnější návod, jak s genderovou perspektivou pracovat, vzdělávání v této oblasti nebo sdílení dobré praxe:

M3: „Možná by ten gender měl být součástí intervenční logiky – nejen okrajové téma. A ČRA by měla požadovat přímo nějaké aktivity na tohle zaměřené. ČRA připravuje metodiku

projektového cyklu, tak možná i v téhle metodice by to měli nějakým závazným návodem dát, že by se to mělo dávat do projektů, mohli by uspořádat nějaké školení na nějaké metody, jak to do těch projektů dávat, sdílení praxe... doufám, že v rámci organizací, které dělají rozvojovou spolupráci, je víc těch, které jsou tomuhle nakloněné.“

M1: „No nebylo by vůbec špatný, kdyby k tomu byl nějaký manuál nebo nějaký návod, nebo ať si tam klidně dají požadavek pěti bodů, které oni si chtějí v té genderové problematice ověřit nebo na co chtějí cílit. Protože je to jedna kapitola, která je otevřená... ale já třeba jako expert na zemědělství neřeším ty rozvojové projekty úplně z té stránky sociální, to jsou úplně jiné projekty. Takže já si myslím, že v těch zemědělských projektech nám to třeba trochu uniká, nebo já třeba některé ty věci úplně nedohlédnu, jsem na to třeba příliš krátkozraký, nebo to úplně nevnímám jako zásadní problém, protože mým úkolem je prostě vyškolit 100 farmářů.“

Ž2: „Možná bychom mohli mít víc školení v rámci těch mezinárodních politik a rozvojových projektů a jejich vývoje...“

Jedna z respondentek, která patří k těm, již genderovou perspektivu považují za velmi důležitou, a proto byla její zpětná vazba ČRA také jedna z nejvíce kritických, však zároveň vyjadřovala s agenturou určitou solidaritu a pochopení pro její obtížnou pozici, kterou vnímá jako společný problém všech, již jsou v zahraniční rozvojové spolupráci zainteresováni:

Ž4: „V tuhle chvíli ve zprávě postačí dvě tři větičky – ‚projekt není zaměřený primárně na gender, nicméně v rámci projektového týmu tam je tolik a tolik žen a realizátor se snaží o začlenění žen do příjemců a realizátorů projektu.‘ A tohle jim úplně stačí. Když budou říkat ‚tohle nám nestačí, my potřebujeme něco víc‘, tak to zase bude jiný. Ale jak říkám, oni nemají jednoduchou pozici, protože už u těch veřejných zakázek nadesignovat ty projekty... a tohle je zase věc navíc. A vidím, jak jim to všechno trvá, ty kapacity taky nemají, potýkají se se zákony a legislativními překážkami – no prostě jsme všichni na jedné lodi, já to cítím, že to je náš společný problém.“

Shrnutí hlavních závěrů

- V obsazích komunikace ČRA promlouvají zejména muži – a to jak jako experti, tak také jako realizátoři a příjemci benefitů plynoucích z rozvojové spolupráce
- Z hlediska reprezentace mužů a žen obsahy (re)konstruují svět, v němž ženy nejsou ve vedení institucí a organizací, nejsou mezi příjemkyněmi, nejsou v terénu, ale obsazují zejména úřednické pozice a jejich úkolem je administrovat jednotlivé programy
- Muži dominují také v obrazovém materiálu a jsou zobrazováni ve statusově vyšších pozicích – muži řídící, rozhodující, podepisující smlouvy, implementující
- Ženy jsou v obrazovém materiálu představovány především jako ženy „soukromé“, lidé s nižším společenským statusem a působící v typicky feminizovaných oblastech
- Přímá genderová stereotypizace se objevuje v textech ČRA jen zřídka, v takových případech pak ovšem nejde jen o stereotypizaci genderovou, ale o určitý orientalistický přístup vyjadřující nadřazenost západu vůči „rozvojovým“ zemím
- V textech jen zcela výjimečně nacházíme přímý důraz na genderovou tematiku, obsahy jsou spíše zcela genderově „slepé“ a až na výjimky v nich genderová perspektiva absentuje
- Komunikace ČRA je typická rutinním užíváním generického maskulina – to je užíváno jako standardní jazykový nástroj, a to i v nabídce pracovních pozic; v důsledku toho ženy absentují v jazyce a jsou symbolicky zneviditelnovány
- Zástupci a zástupkyně realizátorů rozvojové spolupráce často navzdory schopnosti identifikovat genderové nerovnosti současně reprodukuje genderové stereotypy a jejich perspektiva bývá v méně známých genderových otázkách genderově slepá
- Dotazovaní mají zúženou představu o obsahu genderové tematiky, vnímají její význam zejména v profesní oblasti
- Dotazovaní spatřují řadu omezení v možnostech implementace genderově citlivého přístupu – zejména na straně vlastních organizací, příjemců, resp. legislativy daných zemí, ČRA (nedostatek financí, času na zapracování genderové perspektivy a vypracování genderové analýzy), ale také vnímají vlastní kompetence v této oblasti jako nedostatečné

- Dotazovaným chybí jasná zpětná vazba od ČRA týkající se jak požadavků na implementaci genderové perspektivy, tak způsobů vyhodnocování genderového důrazu v projektech

Doporučení

- Pokud jde o formální stránku textů produkovaných ČRA, doporučuji zvážit omezování výskytu generického maskulina, které může symbolicky vylučovat ženy jako aktérky i adresátky sdělení. Generické maskulinum je možné obcházet různými způsoby, které doporučuji výše, například užitím obou rodů, nahrazení GM slovesnými tvary přídavných jmen (vyučující, studující) nebo psát například o týmech („expertní tým“ namísto „expertů“).
- Z obsahového hlediska by bylo vhodné, kdyby ČRA ve svých textech aktivně nastolovala genderově citlivou perspektivu, kdyby upozorňovala na genderové aspekty témat týkajících se zahraniční rozvojové spolupráce a vyzdvihovala jejich význam. Není však efektivní spoléhat jen na „kampaňovité“ texty upozorňující na nárazové akce, které se věnují například právům nebo rovným příležitostem žen – klíčové je zapojit genderovou perspektivu do běžných témat, díky čemuž může ČRA kultivovat také přístup realizátorů rozvojové spolupráce a nabízet jim inspiraci pro genderově citlivý přístup k jejich vlastním projektům.
- S ohledem na analýzu textů i polostrukturovaných rozhovorů s realizátory doporučuji agentuře promýšlet genderovou tematiku v jejích nejširších obrysech – nejen jako otázku rovného zastoupení žen a mužů jako příjemců projektů nebo členek a členů realizačních týmů, ale především jako oblast zabývající se obecně nerovnostmi na základě pohlaví (tedy i útlakem, diskriminací a stereotypizací mužů nebo přetěžováním žen aj.)
- Ve svých textech by ČRA mohla posílit obrazovou reprezentaci žen v čistě kvantitativním smyslu, ale zároveň by mohla preventivně předcházet potvrzování genderových stereotypů pečlivým výběrem ilustračních obrazových materiálů (např. vyhýbat se zobrazování žen jako tokenů, spojování pohlaví se stereotypně
-

- definovanými oblastmi – např. žen zejména s oblastí péče, mužů s vedením a řízením aj.)
- V komunikaci s realizátory by ČRA měla klást důraz především na to, aby bylo zřejmé, že sama přikládá genderové tematice velký význam a nepovažuje ji jen za formalitu, kterou je v projektech možné vyřešit obecnými frázemi.
- Realizátoři navrhnou, že by ČRA měla dbát o to, aby genderová perspektiva byla přímo součástí logického rámce projektu, aby byla rozvíjena jako nedílná projektová součást (např. v podobě projektových aktivit) a jako jedna z klíčových perspektiv. Za tím účelem by považovali za vhodné, aby ČRA nabídla detailnější představu, jak je podle ní možné genderově citlivý přístup do projektů zapojit, a to především vzděláváním, sdílením dobré praxe nebo nabídkou konkrétních indikátorů nebo žádoucích výstupů.

Použitá literatura

ČMEJRKOVÁ, Světlá (1997). Jazyk pro druhé pohlaví. In DANEŠ, František. Český jazyk na přelomu tisíciletí. Praha: Academia, s. 146-158.

HENDL, Jan (2008). Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace. Praha: Portál.

KRYSPINOVÁ, Barbora (2011). Generické maskulinum v pedagogické komunikaci. Univerzita Karlova.

MULVEY, Laura (1989). Visual Pleasure and Narrative Cinema. In: Visual and Other Pleasures. Language, Discourse, Society. Palgrave Macmillan, London.

RENZETTI, Claire M. a Daniel J. CURRAN. Ženy, muži a společnost. Praha: Karolinum, 2003

SAID, Edward W. (1979). Orientalism. New York: Vintage.

TUCHMAN, Gaye (1978). The symbolic annihilation of women by the mass media. In Tuchman, G., Daniels, A., Benet, J. (Eds): Hearth and Home: Images of Women in the Mass Media. Oxford University Press, New York, 1978. 3-38.

VALDROVÁ, Jana (1997). K české genderové lingvistice. *Naše řeč*. 1997, roč. 80, č. 2, s. 87-91.

VALDROVÁ, Jana (2001a). Novinové titulky z hlediska genderu. *Naše řeč*. 2001, roč. 84, č. 2, s. 90-96.

VALDROVÁ, Jana (2001b). Stereotypy a kliše v mediální projekci genderu. *Sociologický časopis*, č. 37, s. 183-205.

VALDROVÁ, Jana (2004). Ženská a mužská role v jazyce. In *Abc feminismu*. Brno: Nesehnutí, Genderové stereotypy. s. 9-16.

VALDROVÁ, Jana (2008). „Žena a vědec? To mi nejde dohromady.“ Testy generického maskulina v českém jazyce. In *Naše řeč*, č. 91(1), s. 26-38

Příloha 1: Metodologie analýzy

Zpráva představuje výsledky analýzy komunikace České rozvojové agentury s veřejností a médií prostřednictvím webových stránek a sociálních sítí a analýzy toho, jak obecnému pojmu „genderová tematika“ rozumějí realizátoři rozvojové spolupráce a jaký význam této oblasti ve své práci přikládají. Analýza zprostředkovává také určitou zpětnou vazbu ČRA týkající se toho, jak jejím požadavkům realizátoři rozumějí a jaké nástroje jim od agentury chybí.

Analýza obsahů komunikace ČRA

V analýze obsahů komunikace ČRA jsem se zaměřila na přítomnost aktérů a akterek a témat z pohledu genderové teorie, pro niž je klíčová nejen prostá přítomnost žen a mužů v obsazích, ale právě vazba mezi ne/přítomností ženských a mužských aktérů komunikace a jednotlivými komunikovanými tématy. Dále mě zajímaly způsoby reprezentace mužů a žen v textových i obrazových materiálech určených pro vnější komunikaci ČRA. Tematická selekce, spojování témat s mužskými, respektive ženskými aktéry, specifická (například stereotypní) reprezentace mužů a žen v obsazích a zejména opomíjení, nebo naopak zdůrazňování genderovanosti konkrétních témat mohou totiž být významným indikátorem toho, jak agentura přistupuje k genderové rovnosti a především jak aktivně nastoluje genderově specifická témata. Zároveň slouží jako signál realizátorům, jaký význam genderové tematice

sama agentura přisuzuje. Takovým signálem je také užití genderově citlivého jazyka, který tím, že zahrnuje oba jazykové rody, preventivně zabraňuje vylučování mužů či žen z jednotlivých tematických oblastí skrze jazyk, případně brání zneviditelnování jednoho z pohlaví (nejčastěji žen) v komunikaci obecně.

V kvalitativní analýze obsahů produkovaných ČRA a určených veřejnosti jsem se tedy zaměřovala především na tyto jevy:

- Aktivní nabízení genderové perspektivy agenturou, zdůrazňování genderových aspektů jednotlivých témat, přítomnost genderově citlivého přístupu
- Reprezentaci mužů a žen v textovém i obrazovém materiálu ČRA, spojování mužů/žen s genderovanými rolemi
- Přítomnost jazykového sexismu (generického maskulina či feminina – detailněji viz níže) v textech a hledání příkladů dobré praxe, tedy takových, v nichž se agentuře v komunikaci daří jazykovému sexismu se vyhýbat

Vzorek pro analýzu obsahu veřejné komunikace ČRA tvořily tyto dokumenty:

- Tiskové zprávy za období leden 2017 – srpen 2018
- Aktuality na webových stránkách České rozvojové agentury publikované v období 1. ledna 2018 – 15. srpna 2018
- Obsahy publikované na sociální síti Facebook (na stránce ČRA) od 1. ledna 2018 do 15. srpna 2018
- Výroční zpráva 2017 (Zpráva o činnosti a hospodaření České rozvojové agentury)

Níže představuji jednotlivé analyzované oblasti především s ohledem na jejich tematickou strukturu, ale i frekvenci publikování:

Tiskové zprávy

Tiskové zprávy jsou na webových stránkách ČRA k nalezení v sekci „Média“. Za sledované období (leden 2017 – srpen 2018) bylo zveřejněno šest tiskových zpráv, poslední z nich v únoru 2018. Tematicky vycházejí tiskové zprávy z faktu, že jsou určeny pro média a jejich cílem je zaujmout pozornost novinářů a novinářek – zprávy tedy tematizují zásadnější události spojené s činností ČRA, například navázání významné zahraniční spolupráce nebo spolupráce s obchodními partnery, nebo propagují klíčové aktivity ČRA (např. Program

B2B). Některé tiskové zprávy mají speciální grafickou úpravu s označením, že se jedná o tiskovou zprávu, a tomu odpovídající strukturu, jiné jsou však jen odkazem na článek v sekci Aktualit. Obecně sekce Tiskové zprávy působí, jako by agentura v posledních letech rezignovala na tento způsob komunikace s médii a spoléhala dominantně na jiný typ propagace informací o své činnosti (tiskových zpráv ubývá, od února 2018 nebyla zveřejněna žádná, již ve sledovaném období jsou některé z „tiskových zpráv“ jen odkazem na sekci Aktuality).

Aktuality

Sekci Aktuality nalezneme na webových stránkách agentury pod záložkou „Naše aktivity“. Za sledované období (1. ledna 2018 – 15. srpna 2018) bylo zveřejněno celkem 80 aktualit, frekvence publikování je tedy mnohem vyšší než u tiskových zpráv, jedná se přibližně o deset publikovaných zpráv měsíčně. Tematicky je skladba aktualit také pestřejší, dominují zprávy o činnosti podpořených organizací – realizátorů zahraniční rozvojové spolupráce a reportáže z přijímajících zemí, agentura však prostřednictvím aktualit informuje také o výběrových řízeních na volná pracovní místa nebo o veřejných zakázkách či o vyhlašovaných soutěžích a jejich výsledcích. Obecně působí sekce Aktuality jako hlavní komunikační prostor ČRA s veřejností (proto byla také zařazena do analýzy obsahů komunikace jako její stěžejní část) a je prostorem pro sdílení úspěchů agentury a realizátorů i informování o změnách, které díky podpoře agentury nastávají v zahraničí.

Sociální síť Facebook

Obsah stránky Česká rozvojová agentura – CzechAid na sociální síti Facebook tvoří do velké míry texty přejaté právě ze sekce Aktuality na webových stránkách agentury nebo z jiných částí tohoto webu (nejčastěji se jedná o přímý link na webové stránky ČRA). Díky podstatě sociální sítě Facebook však agentura na této stránce sdílí také obsahy od jiných subjektů, například realizátorů rozvojové spolupráce nebo spřátelených humanitárních organizací či jiných agentur. Obsah je tak oproti webovým stránkám obohacen o linky na informace z jiných zdrojů, agentura na Facebooku prezentuje také obsahy médií vztahující se k její činnosti a propaguje mezinárodní kampaně (např. kampaň Her World Our World zaměřenou na práva a rovné příležitosti žen).

Zpráva o činnosti a hospodaření České rozvojové agentury je dostupná z webových stránek ČRA pod záložkou „O nás“ v podsekcí „Základní dokumenty“, v listě Výroční zprávy. Zpráva shrnuje základní aspekty hospodaření agentury v roce 2017, soustředí se zejména na vynaložené prostředky, a dále prezentuje priority zahraniční rozvojové spolupráce a představuje detailněji vybrané podpořené projekty. Nabízí také základní přehled všech projektů realizovaných v jednotlivých programech a jejich stručný popis a zaměření (abstrakt).

Analýza rozhovorů se zástupkyněmi a zástupci realizátorů rozvojové spolupráce

Druhá část analýzy se zaměřila na to, jak vnímají význam genderově citlivé perspektivy, hledání a zdůrazňování genderovanosti rozvojových témat a vytváření přístupů zohledňujících genderové dynamiky v prostředí příjemců samotní realizátoři české rozvojové spolupráce. Zjišťovala jsem, jak organizace realizující zahraniční rozvojovou spolupráci přistupují k genderové tematice, jak vnímají její relevanci a význam ve svém oboru i zahraniční rozvojové spolupráci, jaké podněty mohou nabídnout, pokud jde o možnosti implementace genderově citlivého přístupu v projektech a jak vnímají požadavky ČRA v této oblasti.

Uskutečnila jsem polostrukturované rozhovory s osmi zástupkyněmi a zástupci realizátorů (5 žen a 3 muži), přičemž ve vzorku byly zastoupeny neziskové organizace (3 rozhovory), univerzity (3 rozhovory), jedna soukromá společnost a jedna státní organizace. Respondenty nominovaly zastupované organizace a jako realizátorka analýzy jsem neměla možnost tuto volbu ovlivnit. Předpokládám však na základě informací od respondentek a respondentů, že byli vybráni jako ti, kteří se ve své organizaci v genderové tematice nejvíce orientují (to je samozřejmě třeba zohlednit i při vyhodnocování rozhovorů). Rozhovory směřovaly k zodpovězení následujících výzkumných otázek:

VO1: Jak realizátoři přistupují k genderové tematice obecně?

VO2: Jaké jsou podle realizátorů možnosti implementace genderově citlivého přístupu v rozvojových projektech?

VO3: Jak realizátoři hodnotí požadavky ČRA na projekty, pokud jde o genderově citlivý přístup?

Okruhy rozhovoru v první části postihovaly osobní přístup respondentek a respondentů k tematice a její společenské relevanci a jejich vnímání toho, jaký význam genderovým otázkám přisuzuje organizace, kterou zastupují. Dotazovala jsem se také na jejich osobní zkušenosti s ne/rovností příležitostí pro ženy a muže. Hlavní část rozhovorů se již specificky věnovala tomu, zda respondentky a respondenti vidí ve své práci potenciál rozvíjet genderově citlivý přístup, do jaké míry znají genderové dynamiky prostředí, v němž realizují rozvojovou pomoc, a také jaká jsou podle nich možná omezení implementace genderového přístupu v zahraniční rozvojové spolupráci. Třetí sekce se pak věnovala tomu, jak realizátoři rozumí požadavkům ČRA na zahrnutí genderově citlivé perspektivy, resp. perspektivy rovných příležitostí pro muže a ženy do projektových žádostí a dokumentace a jakou zpětnou vazbu by rádi agentuře poskytli, pokud jde o možné zefektivnění spolupráce v této oblasti.⁸ Vyjadřovali se také k tomu, jak by se měl přístup zahraniční rozvojové spolupráce k rovným příležitostem mužů a žen a k genderové tematice obecně vyvíjet.

Data získaná rozhovory jsem následně kvalitativně kódovala a výsledkem je tematická analýza zdůrazňující hlavní kategorie podnětů v jednotlivých tematických oblastech. S ohledem na výběr vzorku i jeho velikost jsou samozřejmě data pouze ilustrativního charakteru a nereprezentují vyčerpávajícím způsobem všechny realizátory zahraniční rozvojové spolupráce a všechna jejich potenciální témata. Přesto se domnívám, že se dostatečnou diverzitou vzorku z hlediska pohlaví respondentů, typu organizací, které zastupují, témat rozvojové pomoci, kterým se věnují i stupně jejich povědomí o genderové problematice podařilo získat pestrá data, která dobře ilustrují možné přístupy realizátorů k tématu.

Respondentky a respondenty jsem před samotným rozhovorem informovala, za jakým účelem rozhovor pořizuji, že ho budu nahrávat a že výstupy jsou určeny pouze pro potřeby této analýzy. Zároveň jsem je ujistila, že jejich odpovědi budou anonymizovány – protože však jde

⁸ Scénář rozhovoru je také přílohou této analýzy, jedná se o orientační seznam otázek, které jsem přizpůsobovala aktuálnímu průběhu jednotlivých rozhovorů, jak je běžné u polostrukturovaných rozhovorů, neboli rozhovorů pomocí návodu, jak je definuje např. Hendl 2008.

o genderovou analýzu, uvádím u jednotlivých výpovědí, kterými ilustruji své analytické závěry, gender respondentek a respondentů (podle principu M1-M3 a Ž1-Ž5).

Příloha 2: Užití generického maskulina pohledem genderově senzitivní lingvistiky – proč je jazyk důležitý?

Čeština jako rodový jazyk vyjadřuje příslušnost k mužskému či ženskému pohlaví jazykově specifickými prostředky. V případech, v nichž pohlaví nemá hrát klíčovou roli a důležité jsou jiné charakteristiky (profese, příslušnost ke skupině, vyjádření pozice nebo počtu osob aj.), se obvykle užívá generické maskulinum pro označení souboru osob ženského i mužského pohlaví (politici, dělníci, žáci aj.) a takové užití, vzato čistě lingvisticky, je věcně správné. Zastánci a zastánkyně jeho užívání vidí v generickém maskulinu především možnost vyjádřit se jazykově úsporně o obou pohlavích (je tedy podle nich rodově bezpříznakové).

Podle řady jazykovědců a jazykovědkyň ale generické maskulinum nezastupuje obě pohlaví a činí v komunikaci ženy přímo neviditelnými nebo marginálními. Generické maskulinum je jednoduše promluvou o mužích a k mužům a je příznačné, že jeho užití nese i informace o statusu – být součástí profese nazvané mužským tvarem je prestižnější (mimo jiné z toho důvodu o sobě mnoho žen mluví v generickém maskulinu – např. „jsem analytik“, „jsem expert“, „jsem manažer“ aj.). Je-li však užití generického maskulina jazykově správné a je posvěceno klíčovým normotvorným jazykovým ústavem v zemi, proč se jím vůbec máme analyticky zabývat? V samotném Ústavu pro jazyk český totiž neexistuje jasný konsenzus a zásadní je upozornění genderové lingvistky Jany Valdrové (Ústav pro jazyk český Akademie věd), podle níž „tradiční“ lingvistika pracuje jen s lingvistickými aspekty jazyka a zaměřuje se na tradici v jazyce a jeho praktičnost, zatímco zásadně opomíjí jeho sociolingvistickou a psycholingvistickou rovinu, s nimiž pracuje genderová lingvistika. Té jde právě o postižení vlivu jazyka na konstrukci a upevňování společenských rolí spojovaných s muži a ženami a zabývá se výzkumy zaměřujícími se na vztah moci a jazyka nebo na význam jazyka v utváření osobnosti (Valdrová 1997). Jazyk je z tohoto pohledu jedním z nástrojů udržování společenských hodnot a norem a výrazně ovlivňuje způsob, jakým uvažujeme o sobě i o světě (Čmejková, 1997). Problematické je tak na generickém maskulinu především to, že primárně

asociuje mužské osoby, čímž posiluje představu, že v oblasti označené generickým maskulinem zastávají klíčovou roli muži, a ženám přínos upírá.

Možnému nařčení, že takové závěry jsou spíše spekulativní, lze předejít výsledky některých výzkumů – podle Valdové existují především v německy a anglicky mluvících zemích, možná i proto, že generické maskulinum má svůj původ ve Velké Británii v 19. století, kdy britský parlament rozhodl, že kvůli úspoře místa budou ve spisech označovány mužskými tvary i ženy (Valdová 2004). Například Dittman (2002) zjistil, že lidé, které zkoumal, si generické maskulinum opakovaně spojují především s muži. Zcela jednoznačně prokázaly genderovou příznakovost generického maskulina (je spojováno primárně s muži) podle Valdové (2008) i některé přesně propracované počítačové testy. V českém prostředí je nicméně kritický pohled na generické maskulinum velmi kontroverzní, lingvistická obec má tendenci jeho problematičnost přehlížet a odmítá, že by se podílelo na nerovnostech mezi muži a ženami. Jana Valdová se přitom už mnoho let věnuje výzkumu důsledků užití generického maskulina. Její výzkum z roku 2008⁹ odhalil, že „testované dívky (182 respondentek) si při generickém maskulinu vybavily obraz muže průměrně v 83,1 % všech případů, hoši (243 respondentů) spojili GM s mužským příjmením dokonce v 92,6 % případů. Celkový průměrný podíl obrazů muže u všech činil 88,5 %“ (Valdová 2008). Generické maskulinum přitom evokuje převážně obraz muže i v případech feminizovaných povolání (např. ve školství). V jiném výzkumu Valdová zjistila, že generické maskulinum podporuje hierarchizaci – čím vyšší byla společenská a ekonomická prestiž dané funkce či profese, tím více dotazovaných (až kolem 70–80 %) ji spojovalo s obrazem muže, především u profesí či funkcí vyjádřených generickým maskulinem právník, poslanec, kandidát, vlastník, šéf, expert nebo předseda (Valdová 2001). Také podle Kryspinové (2011) vede užití generického maskulina častěji k mentálním reprezentacím mužských postav než postav ženských a že „samy dívky vnímají v některých případech generické maskulinum jako prestižnější označení [...], a proto je v jistých souvislostech volí pro označení sebe samých spíš než variantu v ženském rodě“ (Kryspinová 2011).

Navzdory kritickým postojům odborné i laické veřejnosti přitom není v řadě případů příliš obtížné nahrazovat tvary generického maskulina tvary skutečně bezpříznakovými, jak ostatně

⁹ Valdová realizovala asociční testy u dětí ze základních a středních škol – více k dohledání zde: http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=7976#_ftn31.

ukazuje i (zatím jen velmi občasná) praxe ČRA – výrazy jako „učitelé“ nebo „studenti“ lze nahradit jmennými tvary „vyučující“ a „studující“, namísto „realizátorů“ můžeme mluvit o „realizačním týmu“. Chceme-li prokázat citlivost v jazyce, není samozřejmě nutné odstranit veškeré výskyty generického maskulina – stačí jen občas v textu použít mužský i ženský tvar (v průběhu textu jednoduše občas nahradit výraz „experti“ dvěma výrazy „expertky a experti“) k vyvolání mentálních reprezentací žen u tématu, o němž referujeme. Jazyk by měl reflektovat společenské změny, k nimž patří také stále častější profesní zapojení žen v prestižních oborech a na nejvyšších pozicích (jakkoli jejich zastoupení bohužel stále není rovné mužům a bylo by námětem na samostatný text) – a změny v jazyce včetně zavádění nových tvarů (neologismů – v českém prostředí byl, nebo spíše stále je, z hlediska našeho tématu dlouho kontroverzním výraz „hostka“) jsou jen otázkou jejich ustálení a zvyku uživatelů a uživatelů jazyka. Je tedy dobré se nad jazykovými tvary aktivně zamýšlet a tam, kde je to možné, uvažovat o alternativách ke generickému maskulinu. Jana Valdrová (1997) nabízí například tyto možnosti:

- pracovat s oběma formami/rody (*expertky a experti*),
- tzv. splitting, tedy užití tvarů přes lomítko – to však může mít právě negativní dopad na „krásu“ textu, na jeho stylistickou kvalitu (*expert/ka*),
- použít místo generického maskulina názvy místa, instituce, podniku, úkonu (policie místo policisté),
- opsat situaci s rodově bezpříznakovými výrazy (osoby, děti),
- opsat situaci s pomocí přídavných jmen (expertní skupina místo skupina expertů),
- generické maskulinum nahradit slovesným přídavným jménem (vyučující, studující).

Příloha 3: Scénář polostrukturovaných rozhovorů s realizátory

1. Subjektivní vnímání významu genderových vztahů/vlivů ve společnosti

Jak lze podle vás v současnosti zhodnotit rovnost mezi muži a ženami v České republice - jsou si muži a ženy rovni? Jsou si rovni v zaměstnání, v rodině, ve veřejné sféře, v politice?

Máte nějaké osobní zkušenosti, které váš názor potvrzují?

Pokud si myslíte, že ne, co by se podle vás mělo stát, aby se dosáhlo vyšší rovnosti.

Jaký je váš osobní názor na feminismus/rovnost mezi muži a ženami?

Pokud je vám tento myšlenkový směr sympatický, považujete se za feministu/feministku?

Chcete či dokážete tuto roli prezentovat v práci/v rodině/na veřejnosti?

Pokud vám není tento myšlenkový směr sympatický, proč tomu tak je? Kde podle vás udělal chybu/selhal?

Která témata týkající se vztahu žen a mužů, genderových otázek, považujete za klíčová v české společnosti/evropské společnosti? (pokud považují - nechat prostor, aby řekli, že nepovažují)

Stalo se vám někdy, že vám vadilo, jak se k vám někdo choval ve vztahu k tomu, že jste žena/muž?

2. Hodnocení přístupu vlastní instituce k genderovým otázkám, rovným příležitostem

Co je náplní vaší práce, co děláte?

Přicházíte do kontaktu jen se zaměstnanci/zaměstnankyněmi, nebo i s lidmi “zvenčí”?

Myslíte si, že genderová tematika je pro vaši práci relevantní? Ať už na straně vašich kolegů/kolegů, nebo příjemců pomoci?

Jsou podle vás ve vaší práci nějaké oblasti, které jsou specificky genderované, tj. hraje tam roli, je-li příjemcem muž, nebo žena?

Vnímáte roli genderových aspektů kultur/komunit/u lidí, se kterými pracujete? Které aspekty to například jsou?

Která témata týkající se vztahu žen a mužů, genderových otázek, považujete za klíčová v oblasti, jíž se věnujete (tj. u příjemců pomoci)?

(Má například někdo z příjemců výhody/nevýhody na základě toho, že je muž/žena?)

(Zažil/a jste například někdy, že byl někdo zjevně diskriminován na základě toho, že je muž/žena?)

(Vadilo vám někdy, jak se někdo například choval k někomu z příjemců/příjemkyň pomoci proto, že jsou muž/žena?)

Kdybyste měla srovnat stav rovných příležitostí v ČR a v oblastech, ve kterých poskytujete rozvojovou pomoc – jak by to srovnání vypadalo?

Promýšlíte podobně – z genderového hlediska – taky složení týmů? Například domníváte se,

Evropská unie
Evropský sociální fond
Operační program Zaměstnanost

že pohlaví zaměstnanců hraje roli? Že ženské, mužské a smíšené kolektivy pracují jinak? Nebo že je dobré „nasadit“ na určité oblasti spíše muže, na jiné spíše ženy?

Vnímáte některé oblasti/témata z genderového hlediska jako kontroverzní/problematické?

Vidíte v některých tématech/oblastech potenciál pro rozvoj genderového přístupu/perspektivy?

3. Vztah mezi přístupem pracoviště/České rozvojové agentury k genderovým otázkám a preferencemi dotazované/ho (tj. např. je soulad mezi tím, jak by si důraz na genderové vztahy představovali dotazovaní, a tím, jak tento důraz vypadá ze strany zaměstnavatele/České rozvojové agentury?)

Jak se stavíte k tomu, že probíhá tento průzkum? Přejde vám důležitý? Proč? Nebo spíše zbytečný? Proč?

Jaké výstupy od projektu/výzkumu očekáváte? V čem by pro vás podle vás mohly být užitečné?

Myslíte si, že se vaše organizace může v přístupu ke genderovým otázkám vyvíjet/zlepšit? Co by mohla dělat jinak?

Je pro vás to, jak Česká rozvojová agentura přistupuje k genderové tematice, v pořádku, srozumitelné? Pokud ne, proč?